

► **BROSHURË E SHKURTË PËR
PRAKTIKA TË MIRA PËR QASJE NË
DREJTËSI NË FUSHËN E MJEDISIT
JETËSOR**

► BROSHURË E SHKURTË PËR PRAKTIKA TË MIRA PËR QASJE NË DREJTËSI NË FUSHËN E MJEDISIT JETËSOR

Shkurt, 2020

Qendra për Demokraci Ekologjike FLOROZON
Projekti: QASJE E BARABARTË PËR DREJTËSI EFEKTIVE

“Shteti i së drejtës është ajri që thithim”

Gustav Radbruch

PËRMBAJTJE

1 HYRJE	5
2 Qasje në drejtësi (Konventa i Aarhusit) dhe ndihma juridike falas	5
3 Deklarata universale për të drejtat e njeriut	7
4 Pakti ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike dhe Pakti ndërkombëtar për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore	7
5 Parimet dhe udhëzimet e OKB-së për qasje në ndihmë juridike falas	8
6 Konventa për qasje ndërkombëtare në drejtësi	8
7 Të drejtat e njeriut, qasja në drejtësi dhe mjedisi jetësor	8
8 Këshilli i Evropës dhe mbrojtja e mjedisit jetësor	9
9 Bashkimi Evropian dhe Konventa e Aarhusit	10
10 Direktiva të BE për mjedisin jetësor	10
11 Korniza ligjore në vendet fqinje	11
11.1 Kroacia	11
11.2 Kosova	12
11.3 Bosnja dhe Hercegovina	14
11.4 Shqipëria	15
11.5 Konventa e Aarhusit në rajon	16
11.6 Zhvillimi i politikave dhe legjislacionit në Maqedoni	16
11.7 Mekanizmi i Aarhusit për apel	16
11.8 Konventa për mbrojtjen botës së egër bimore dhe shtazore dhe habitatet natyrore në Evropë (Konventa e Bernës)	17
11.9 Mekanizmat rajonalë për mbrojtje gjyqësore që janë në dispozicion të qytetarëve të RMV	17
12 PRAKTIKA GJYQËSORE NË EVROPË ME FOKUS NË MJEDISIN JETËSOR DHE NDIHMËN JURIDIKE FALAS	19
12.1 Zhvillimi i praktikës gjyqësore	19
12.2 Gjykata Evropiane e drejtësisë	19
12.3 Gjykata e drejtësisë dhe implementimi i Konventës së Aarhusit DERI KËTU	19
12.4 Gjykata Evropiane për të drejtat e njeriut	20
12.5 Komiteti për harmonizim me Konventën e Aarhusit	20
12.6 UNECE – Komisioni i KB për Evropë	21

13	Praktika gjyqësore në gjykatat kombëtare në vende të ndryshme në botë dhe Evropë	22
13.1	Praktika gjyqësore në Armeni	22
13.2	Praktika gjyqësore në Belgjikë	23
13.3	Praktika gjyqësore në Hungari	24
13.4	Vërejtje përmbyllëse	25
14	Praktika të mira për të drejtat e njeriut dhe mjedisin jetësor.....	26
14.1	Actio popularis.....	26
14.2	Praktika të mira për qasje në drejtësi në fusha të tjera	26
15	Rekomandime për qasje në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor	27
16	BURIMET E SHFRYTËZUARA	30

1. HYRJE

Ky botim synon të sigurojë një përmbledhje të shkurtër të situatës në botë dhe rajon për qasje në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor. Përmban udhëzime për forcimin e ndikimit të shoqërisë civile në reformën efektive të sektorit gjyqësor dhe jurisprudencës, në përputhje me standardet ndërkombëtare dhe të Bashkimit Evropian, në mënyrë që të vlerësojë efektivitetin e sektorit juridik përmes bashkëpunimit me OSHC-të.

Dokumenti është përgatitur nga një ekip ekspertësh të angazhuar në projektin: „Qasje e Barabartë në Drejtësi Efektive“, i implementuar nga Qendra për demokraci ekologjike FLOROZON nga Shkupi, në partneritet me Environmental Law and Management Association EMLA nga Hungaria. Projekti është financuar nga Bashkimi Evropian përmes skemës së granteve nga CFSD në Ministrinë e Financave - „Forcimi i Ndikimit të Shoqërisë Civile në Reformat Efektive në Sektorin Ligjor“ EuropeAid / 159467 / ID / ACT / MK, Numri i Kontratës 12-6208 / 1.

Projekti është në përputhje me Prioritetin 2 të thirrjes së mësipërme, ndërsa aksioni bazohet në konkluzionet e Strategjisë së re për reformimin e sektorit gjyqësor (Strategjia) me Planin e veprimit 2017-2022, të miratuar nga Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, që nga ana tjetër korrespondojnë me raportet e fundit të Komisionit Evropian për përparimin e vendit. Më konkretisht, projekti ka të bëjë me forcimin e aftësive të organizatave lokale dhe ato në nivel kombëtar, organeve relevante shtetërore në fushën e drejtësisë dhe mbrojtjes së drejtave themelore të njeriut në mënyrë pjesëmarrëse dhe demokratike, duke e promovuar mekanizmin e ndihmës juridike falas.

E drejta për mjedis të pastër ekologjik është e garantuar në mbi 100 kushtetuta në të gjithë botën sipas Programit të Kombeve të bashkuara për mjedisin jetësor si „çdo shpallje e një mjedisi jetësor me cilësi të caktuar si e drejtë e njeriut“. Sipas definicionit të programit, të drejtat në fushën e mjedisit jetësor mund të jenë thelbësore dhe procedurale. Ndërsa të drejtat thelbësore kanë të bëjnë me mundësinë për mbrojtje nga pasojat që degradimi i mjedisit jetësor i ka mbi të drejtat civile dhe politike, të drejtat e jetës dhe lirisë së shprehjes, të drejtat kulturore dhe sociale, siç janë e drejta për shëndet, ujë, ushqim dhe kulturë, të drejtat procedurale janë parakusht i domosdoshëm për të realizuar të drejtat në grupin e parë. Ato paraqesin një pikë kyçe ku kryqëzohen të drejtat e mjedisit jetësor dhe të drejtat e njeriut – aty janë parashikuar hapa formalë në procesin e mbrojtjes së të drejtave të njeriut. Të drejtat procedurale përfshijnë të drejtën për të kërkuar pëlqim paraprak, të informuar nga qytetarët, qasje në informacion, pjesëmarrje në vendimmarrje dhe qasje në drejtësi. Qasje në drejtësi (Konventa i Aarhusit) dhe ndihma juridike falas.

2. Qasje në drejtësi (Konventa e Aarhusit) dhe ndihma juridike falas

Qasja efektive në drejtësi është përcaktues vendimtar për zhvillimit dhe bashkëpunim të qëndrueshëm, mirëqenie të qytetarëve dhe administratës së qëndrueshme publike. Sipas Organizatës për bashkëpunim dhe zhvillim ekonomik¹ sundimi i ligjit, siguria juridike dhe qasja në drejtësi efektive ndikojnë në ecurinë ekonomike të vendeve që matet me rritje të prodhimitarisë vendore bruto.

Relacioni i qasjes në drejtësi, realizimi i të drejtave të njeriut dhe zhvillimi theksohet edhe në Qëllimet e Kombeve të bashkuara (OKB) për zhvillim të qëndrueshëm (QZHQ) që janë miratuar në vitin 2016. Si rezultat i nevojës dhe përpjekjeve të anëtarëve të KB, kjo qasje ka filluar të aplikohet objektiv special për zhvillimit Nr. 16: paqe, drejtësi dhe Institucione të fuqishme, përkatësisht 16.3: Promovimi i sundimit të ligjit në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar dhe sigurimi i qasjes së barabartë në drejtësi për të gjithë.

1 Ueb faqja e Organizatës për bashkëpunim ekonomik dhe zhvillim (OECD: www.oecd.org)

Qasja në drejtësi është jashtëzakonisht e rëndësishme dhe është komponent thelbësor i shtetit të së drejtës. Qasja në drejtësi është jashtëzakonisht e rëndësishme edhe në rastet e drejtësisë joefektive ose të asaj që nuk është në dispozicion, padrejtësisë me ndikim negativ mbi individët dhe shoqëria, por është gjithashtu e rëndësishme edhe për zhvillimin ekonomik. Mosplotësimi i nevojave ligjore të qytetarëve mund të ketë efekte negative në fusha të tjera të jetës së tyre, e kjo veçanërisht vlen për grupet e cenueshme.

Qasja në drejtësi për çështje mjedisore do të thotë që njerëzit mund të shkojnë në gjykatë, të kërkojnë mbrojtje gjyqësore nëse autoritetet publike nuk ua respektojnë të drejtat qytetarëve dhe nuk i përmbushin detyrimet e tyre sipas dokumenteve ndërkombëtare, Kushtetutës dhe legjislacionit të brendshëm e që kanë të bëjnë me mbrojtjen e mjedisit jetësor. Autoritetet publike duhet të plotësojnë kërkesa të caktuara për qasje të informacionet që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor, konsultimet me publikun, kontrollimin e situatës, përgatitjen e planeve për mbrojtjen e mjedisit dhe kufizimin e aktiviteteve potencialisht të dëmshme. Mosmarrëveshjet e pazgjidhura juridike në këtë fushë mund të çojnë në probleme dhe kosto të mëtejshme ligjore, sociale dhe shëndetësore.

Qasja në drejtësi është gjithashtu një mjet që i lejon publikut të sfidojë vendimet e marra nga autoritetet. E drejta për qasje në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor po bëhet gjithnjë e më e rëndësishme në nivel ndërkombëtar.

Konventa për qasje në informacione, pjesëmarrje të publikut në vendimmarrje dhe qasje në drejtësi për çështje që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor, e njohur si Konventa e Aarhusit, është nënshkruar më 25 Qershor 1998 në qytetin danez Aarhus dhe hyri në fuqi në vitin 2001. Konventa e Aarhusit është një marrëveshje shumëpalëshe për mbrojtjen e mjedisit, me të cilën rriten mundësitë për qytetarët, përkatësisht theksohen ndërveprimet e publikut dhe qeverisë për çështje mjedisore. Kjo Konventë mundëson forcimin e pozitës së publikut dhe pjesëmarrje të saj në procesin e vendimmarrjes, e cila çon drejt krijimit të shoqërive me përgjegjësi ekologjike. Secila Palë e Konventës e ka për detyrë të promovojë parimet dhe të hartojë raport kombëtar në një procedurë konsultative dhe transparente. Konventa siguron qasje të publikut, duke filluar nga e drejta që të gjithë të jetojnë në një mjedis të shëndetshëm. Konventa e Aarhus bazohet në tre shtylla:

Shtylla e parë, qasja në informacione e garanton të drejtën e çdo qytetari për të marrë informacion gjithëpërfshirës dhe lehtësisht të arritshëm, që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor. Autoritetet publike duhet t'i sigurojnë të gjitha informacionet e nevojshme, ta mbledhin atë në kohën e duhur dhe transparente dhe t'i shpërndajnë. Autoritetet mund të refuzojnë ta bëjnë këtë në situata të caktuara, për shembull, në rast të mbrojtjes kombëtare.

Shtylla e dytë, pjesëmarrja e publikut në vendimmarrje, parashikon publiku duhet të njoftohet me të gjitha projektet relevante dhe duhet t'i lejohet të marrë pjesë në procesin e vendimmarrjes. Kjo i forcon kapacitetet e vendimmarrësve, e përmirëson cilësinë e vendimeve mjedisore, por edhe legjitimitetin procedural të procedurave gjatë miratimit të tyre.

Shtylla e tretë ka të bëjë me qasjen në drejtësi. Përkatësisht, publiku ka të drejtën në procedura administrative në rastë kur shteti e shkel ose nuk respekton ligjin për mjedis jetësor dhe parimet e Konventës.

Konventa e Aarhusit i ka parashikuar rrishtë në ligjin ndërkombëtar pë të drejtë ekologjike: ndërlidhje të të drejtave ekologjike me të drejtat e njeriut, njohjen e detyrimeve ndaj brezave të ardhshëm dhe njohjen e pranimin se zhvillimi i qëndrueshëm mund të arrihet vetëm përmes përfshirjes së të gjithë palëve të interesuara, me lidhjen e përgjegjësisë së shteteve dhe mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe bashkëveprimi midis publikut dhe autoriteteve publike.

Ndihma juridike falas është sigurim i ndihmës për personam të cilët nuk janë në gjendje t'i lejojnë vetes përfaqësim ligjor dhe qasje në sistemin gjyqësor dhe konsiderohet si element qendror për sigurim të qasjes në drejtësi duke siguruar barazi para ligjit, të drejtën e mbrojtjes dhe për gjykim të drejtë.

3. Deklarata universale për të drejtat e njeriut

Më 10 dhjetor 1948, Asambleja e Përgjithshme e KB e miratoi dhe e shpalli Deklaratën universale të të drejtave të njeriut dhe u bëri thirrje të gjitha vendeve anëtare që të botojnë tekstin e Deklaratës. Asambleja e Përgjithshme e shpalli Deklaratën si standard të përgjithshëm për të gjithë popujt dhe kombet. Megjithëse nuk ka karakter obligues, ajo është baza e një numri konventash dhe marrëveshesh kanë karakter obligues. Deklarata është e përfshirë drejtpërdrejt ose indirekt në kushtetutat e shteteve që synojnë të mbrojnë dhe garantojnë të drejtat e njeriut.

Deklarata përcakton disa të drejta që e garantojnë të drejtën e qasjes në drejtësi, me dy kushte në të cilat një person mund të ushtrojë të drejtën e tij për ndihmë juridike në Paktin ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike: së pari, nëse nuk ka fonde të mjaftueshme për të siguruar përfaqësimin ligjor dhe së dyti, kur përmbushja e kësaj të drejte është në interes të drejtësisë. Përkatesisht, në nenin 7 proklamohen parimet e barazisë para ligjit, mbrojtjes së barabartë me ligjin dhe barazi gjatë zbatimit të tij. Interpretimi i tillë i barazisë si parim nënkupton rol aktiv të shtetit dhe veprim afirmativ.

4. Pakti ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike dhe Pakti ndërkombëtar për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore

Për dallim nga Deklarata universale e të drejtave të njeriut, dokumentet Ndërkombëtare ligjore të KB janë detyruese. Mbrojtja më e gjerë sigurohet nga Pakti ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike (1966) dhe Pakti ndërkombëtar për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore (1966).

Pakti Ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike përmban disa të drejta: e drejta e jetës (si e drejta më themelore e njeriut), e drejta e lirisë dhe e sigurisë së personit, e drejta për gjykim të drejtë, etj. Ky dokument përsëri thekson parimin e barazisë dhe të drejtën për mjet efektiv në rast të mosrespektimit të të drejtave. Neni 6 përcakton se askush nuk mund të privohet në mënyrë arbitrare nga jeta e tij dhe se kjo e drejtë mbrohet me ligj. Ky është një detyrim për shtetet që të respektojnë dhe garantojnë të drejtën e jetës, përmes masave legislative dhe të tjera, si dhe të sigurojnë mjete juridike dhe mbrojtje të kësaj të drejte. Vërejtja e përgjithshme në lidhje me nenin 6 me anëtarët e tjerë të Paktit thekson se: Degradimi i mjedisit jetësor, ndryshimet klimatike dhe zhvillimi i paqëndrueshëm janë disa nga kërcënimet më serioze për gëzimin e të drejtës për jetë të brezave të tanishëm dhe të ardhshëm. Është detyrë e shteteve anëtare të respektojnë dhe sigurojnë të drejtën e jetës për të gjithë, në përputhje me këtë legjislacion. Ekziston detyrimi që shtetet të konsultohen me shtetet e tjera, të sigurojnë informacione për shtetet tjera të prekura nga fatkeqësi natyrore dhe në raste emergjente në të cilat rast bashkëpunimi i ndërsjellë është i nevojshëm. Ato gjithashtu sigurojnë qasje adekuate të informacionet rreth rreziqeve për mjedisin jetësor dhe i kushtojnë vëmendje të duhur parimit të parandalimit.²

² https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf (qasja më 05.06.2019)

5. Parimet dhe udhëzimet e OKB-së për qasje në ndihmë juridike falas

Në vitin 2012, Asambleja e përgjithshme e KB miratoi dokumentin e parë ndërkombëtar për sigurimin e ndihmës juridike falas ose Parimet dhe Udhëzimet e Kombeve të Bashkuara për qasje në ndihmë juridike falas, ku janë përfshirë standardet globale të NJP, për të cilat OKB apelon të shtetet t'i miratojnë, forcojnë dhe ta promovojë efektivitetin e ndihmës juridike falas. Parimi i parë është:

„Njohja e ndihmës juridike duhet të jetë një element thelbësor në funksionimin e sistemit juridik, i bazuar në shtetin e së drejtës, si bazë për gëzimin e të gjitha të drejtave të njeriut, përfshirë edhe të drejtën për gjykim të drejtë.“ Si roje e rëndësishme që i garanton kushtet themelore të drejta dhe besimin e publikut në sistemin ligjor, shteti duhet të garantojë të drejtën e ndihmës juridike brenda sistemit legjislativ kombëtar në nivelin më të lartë të mundshëm, duke e përfshirë edhe Kushtetutën nëse është e nevojshme.“

6. Konventa për qasje ndërkombëtare në drejtësi

Konventa për qasje ndërkombëtare në drejtësi u nënshkrua në 1980 në Hagë nga shtetet anëtare³ në Konferencën e Hagës për të drejtën ndërkombëtare private⁴. Konventa është dokumenti i parë ndërkombëtar që e përfshin më në detaje rregullimin e së drejtës për qasje në drejtësi dhe mbrojtjen e saj gjyqësore dhe mbrojtje tjetër në nivel botëror me ç'rast ajo mbrohet si e drejtë e të gjithë qytetarëve ose personave me qëndrim të rregulluar në shtetin që e nënshkruan konventën, por edhe në cilindo shtet nënshkruar të Konventës në të cilën do të fillojë ose ka filluar ndonjë procedurë gjyqësore. Qëllimi është të sigurohet që statusi i një të huaji ose mungesa e vendbanimi ose vendqëndrimit të mos jenë bazë për diskriminim në qasjen në drejtësi.

Shtetasi i secilit shtet kontraktues, si dhe persona me qëndrim të përhershëm në cilindo prej shteteve Kontraktuese, ka të drejtë në ndihmë juridike në një procedurë civile në lidhje me mosmarrëveshje civile dhe tregtare në cilindo prej shteteve kontraktuese, nën kushte të njëjta si shtetasit e atij shteti.⁵

7. Të drejtat e njeriut, qasja në drejtësi dhe mjedisi jetësor

Ndryshimet klimatike janë një nga kërcënimet më të mëdha për të drejtat e njeriut dhe paraqesin rrezik serioz për të drejtën e jetës, shëndetit, ushqimit dhe standardit të jetesës së individëve dhe komuniteteve.

Sipas Komisionerit të lartë të Kombeve të Bashkuara për të drejtat e njeriut dhe mjedisin jetësor, ekzistojnë tre dimensione kryesore të ndërlidhjes midis të drejtave të njeriut dhe mbrojtjes së mjedisit jetësor⁶:

- Mjedisi jetësor si parakusht për gëzimin e të drejtave të njeriut (detyrimet e shteteve duhet të përfshijnë nivelin e mbrojtjes së mjedisit jetësor të nevojshëm për të mundësuar zbatim të plotë të të drejtave të mbrojtura);
- Disa të drejta të njeriut, si qasja në informacione, pjesëmarrja në vendimmarrje dhe qasja në drejtësi në lidhje me çështjet e mjedisit jetësor (që nënkupton se drejtat e njeriut duhet të zbatohen për të mbrojtur mjedisin jetësor); dhe
- E drejta për mjedis jetësor të sigurt, të shëndetshëm dhe të ekuilibruar në aspektin ekologjik si e drejtë njerëzore në vetvete.

3 Konferenca e Hagës për të drejtën ndërkombëtare private ka 68 shtete anëtare nga e gjithë bota, përfshirë Republikën e Maqedonisë

4 Për më shumë informacione mbi Konferencën e Hagës për të drejtën ndërkombëtare private dhe tekstin integral të Konventës në Uebfaqen: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.listing

5 <https://assets.hcch.net/docs/a311a685-d6e7-41d4-8210-7c2b8c30429e.pdf> (qasja më 05.06.2019)

6 Shkarkuar nga faqja e internetit e Reporterit të KB për të drejtat e njeriut dhe mjedisin <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx>

Deklarata e Stokholmit dhe Deklarata nga Rio tregojnë se si marrëdhëniet midis të drejtave të njeriut, dinjitetit dhe mjedisit jetësor u theksuan në fazat e para të përpjekjeve të KB për të zgjidhur çështjet ekologjike.

8. Këshilli i Evropës dhe mbrojtja e mjedisit jetësor

Këshilli i Evropës e vendos zhvillimin e qëndrueshëm lartë në agjendë. Progresi ekonomik nuk guxon të rrezikojë cilësinë e mjedisit jetësor dhe peizazheve, të drejtat e njeriut dhe barazinë sociale, diversitetin kulturor dhe demokracinë. KE i konsideron ndryshimet klimatike si problemin më serioz ekologjik, i njeh implikimet mbi të drejtat e njeriut dhe është aktiv në dy fronte: ruajtjen e burimeve natyrore dhe biodiversitetin, por edhe në mbrojtjen e diversitetit dhe vitalitetin e kulturave në botë.

Komiteti i ministrave të KE të Komitetit drejtues për të drejtat e njeriut ka për detyrë të punojë për të drejtat e njeriut dhe mjedisin jetësor. Duke e përcjellë punën e Asamblesë parlamentare të Këshillit të Evropës dhe praktikës gjyqësore të GJEDNJ, qartë shihet përkushtimi për çështjet e mjedisit jetësor. Kjo nuk është vetëm e drejtë themelore, por edhe detyrim i shoqërisë dhe individit për të përcjellë mjedis të shëndetshëm dhe të qëndrueshëm për brezat e ardhshëm. Theksohet se disa burime nuk janë të rinovueshme dhe degradimi i mjedisit është shpesh i pakthyeshëm.⁷

Janë miratuar një numër i konsiderueshëm i konventave, direktivave, rregulloreve, rekomandimeve etj. Ndër tjerash mund t'i përfshijmë: Konventën e vitit 1979 për konservimin botës së egër dhe burimeve natyrore (Konventa e Bernës), Konventa e vitit 1993 për Përgjegjësi civile për dëmtimet nga aktivitetet e rrezikshme për mjedisin jetësor dhe Konventa për mbrojtjen e mjedisit jetësor përmes ligjit penal nga viti 1998.

Asambleja Parlamentare e miratoi Rekomandimin 1614 (2003) për mjedisin jetësor dhe të drejtat e njeriut dhe Rekomandimin 1431 (1999) për aktivitetet e ardhshme që duhet të ndërmerren nga Këshilli i Evropës në fushën e mbrojtjes së mjedisit jetësor, kur është propozuar shtimi i komponentës për mjedisin jetësor në GJEDNJ... Me këtë rekomandim është propozuar që GJEDNJ të plotësohet me kërkesë për «mjedis të shëndoshë dhe të qëndrueshëm si e drejtë themelore e njeriut». Ngjashëm, në Rekomandimin 1614 (2003)⁸ për mjedis jetësor dhe të drejtat e njeriut, Asambleja Parlamentare u angazhua për domosdoshmërinë e «njohjes së të drejtave të njeriut për mjedis jetësor të shëndoshë, të qëndrueshëm dhe të mirë që përfshin detyrim objektiv për shtetet për ta mbrojtur mjedisin, në ligjet kombëtare, mundësisht në nivelin kushtetues». Asambleja Parlamentare propozoi edhe hartimin e një protokollit në GJEDNJ për mbrojtjen e mjedisit jetësor, duke i përfshirë të drejtat procedurale sipas Konventës së Aarhusit. Këto propozime u kundërshtuan nga Komiteti i ministrave. Rekomandimi i vitit 1883 (2009) për sfidat që ndërlidhen me ndryshimet klimatike përsëri e ndezi debatin për një protokoll shtesë për GJEDNJ lidhur me të drejtën për mjedis të shëndoshë jetësor.

Asambleja Parlamentare në Rekomandimin 1885 (2009) shënon praktikën në fushën e zhvillimit të mjedisit jetësor të zhvilluar nga GJEDNJ dhe e mirëpret lëshimin e Doracakut për të drejtat e të njeriut dhe parimet ekologjike që burojnë nga praktika gjyqësore e GJEDNJ nga viti 1980 deri vitin 2005, i botuar nga KE në vitin 2006.

Republika e Maqedonisë së Veriut u bë anëtarja 38-të e Këshillit të Evropës në vitin 1995.⁹ Që atëherë, ajo ka bashkëpunuar në mënyrë aktive me të gjitha organet e CoE (Komiteti për Parandalimin e Torturës, Komisioni i Venecias, ECRI, Komisioneri për të Drejtat) Njeri, etj). Si pjesë e bashkëpunimit aktiv 18-vjeçar të RSM me Këshillin e Evropës, zyrtarë qeveritarë përfaqësuesit e institucioneve qeveritare marrin pjesë rregullisht dhe janë aktivë në punën e qeverisjes, ad hoc komiteteve dhe komiteteve të ekspertëve të Këshillit të Evropës.¹⁰

7 Ottavio Quirico and Mouloud Boumghar (eds.): Climate change and human rights: an international and comparative law perspective, page 303

8 <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en>

9 <https://www.coe.int/mk/web/skopje/the-council-of-europe>

10 http://mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=124&Itemid=403&lang=mk

9. Bashkimi Evropian dhe Konventa e Aarhusit

Sipas vendimit të Gjykatës së Drejtësisë të Bashkimit Evropian në rastin e *Etang de Berre*¹¹, me anëtarësimin në Bashkimin Evropian, Konventa e Aarhusit, të drejtat dhe detyrimet që rrjedhin prej saj bëhen pjesë e *acquis communautaire* dhe lidhin institucionet e Unionit dhe shteteve anëtare.

Në vitin 2006, BE miratoi Rregullore të veçantë të Parlamentit Evropian dhe Këshillit për zbatimin e dispozitave të Konventës së Aarhusit në lidhje me tre shtyllat në institucionet dhe organet e Komunitetit.

Risi në këtë akt është se lejon “çdo shoqatë civile, e vila i plotëson kriteret e nenit 11 të ketë të drejtë që të kërkojë kontroll të brendshëm nga ndonjë institucion ose organ të Komunitetit [Bashkimit] që ka miratuar akt administrativ të legjislacionit për mjedisin jetësor.”

Me auditimin e brendshëm u jepet mundësi autoriteteve kompetente të rishqyrtojnë nëse ata kanë marrë vendimin e duhur duke miratuar një akt të caktuar juridik në rast se ata pranojnë qëndrime të kundërta nga shoqatat civile.

10. Direktiva të BE për mjedisin jetësor

Për dallim nga marrëveshjet ndërkombëtare, ku e drejta e mjedisit jetësor rregullohet në një mënyrë të përgjithshme, brenda Bashkimit Evropian secili segment përpunohet dhe rregullohet posaçërisht. Në këtë drejtim, BE ka miratuar disa direktiva që mund të ndajmë në tre nëngrupe kryesore:

- Direktiva për mjedisin jetësor
- Direktiva për ndotjes dhe mbeturina
- Direktiva për kafshët e egra dhe mbrojtjen e natyrës

E drejta ekologjike në niveli të BE-së përfshin disa sektorë dhe fusha relevante të mjedisit jetësor, siç janë: rregullimi i cilësisë së ajrit, ujit, mbrojtja e biodiversitetit, mbrojtja nga zhurma, rregullimi i përdorimit të kimikateve, modifikimi gjenetik i organizmave, prodhimi organik, transporti, pyjet, energjetika, ndryshimet klimatike dhe të ngjashme. Dispozitat e ligjeve ekologjike ndikojnë drejtpërdrejt ose tërthorazi edhe mbi fushat e tjera shoqërore-ligjore.

Legjislacioni i BE-së për mbrojtje dhe promovim të cilësisë së ajrit është i përbërë nga mbi 20 akte normative. Normimi i këtillë ligjor, edhe pse e gjerë dhe kompleks, i rregullon plotësisht ndërveprimet midis veprimtarive njerëzore dhe ajrit si një medium i mjedisit jetësor.

Ujërat janë një nga sektorët e parë që janë përfshirë nga politikat ekologjike të BE-së. Me Direktivën e Parlamentit Evropian dhe Këshillit nga viti 2000 u krijua kornizë për veprimin e Komunitetit në fushën e politikës për ujërat.

Mbeturinat në Bashkimin Evropian rregullohen nga një rrjet direktivash të lidhura në mënyrë hierarkike, me qëllim që të zvogëlojnë ndikimin negativ mbi njeriun dhe mjedisin jetësor dhe të inkurajojnë ekonomi energjetike dhe efikase të burimeve. Rolin më të rëndësishëm e kanë Direktiva Kornizë për mbeturinat dhe Direktiva e paketimit dhe mbeturinat e paketimit.¹²

¹¹ Rasti S-239/03, Commission v. French Republic.

¹² Listë e Direktivave të miratuara sipas fushave është dhënë në Shtojcën 1

11. Korniza ligjore në vendet fqinje

11.1 . Kroacia

Kushtetuta e Republikës së Kroacisë përmban disa dispozita që e përmendin mbrojtjen e mjedisit jetësor. Konventa e Aarhusit është futur tërthorazi në sistemin e vendor juridik, përmes transponimit të legjislacionit përkatës të BE-së. Akti themelor, i cili e rregullon mbrojtjen e mjedisit është Ligji për mbrojtjen e mjedisit jetësor. Në Kroaci, e drejta për të hyrë në informacione për mjedisin jetësor, së bashku me të drejtën përkatëse për qasje në gjykata, rregullohet me Ligjin për mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe Ligjin për të drejtën e qasjes në informacione.

Vendimet administrative për mbrojtjen e mjedisit jetësor merren para së gjithash nga organet qendrore ose rajonale/shtetërore ose organe të tjera publike, varësisht nga çështja. Ekziston mundësia për të apeluar te një organ më të lartë administrativ, përveç nëse ankesa është e përjashtuar me ligj, ose nuk ka një organ më të lartë. Procedura e apelit administrativ rregullohet me Ligjin për procedurën administrative. Gjykatat administrative po i shqyrtojnë çështjet kundër autoriteteve publike, të cilat u japin atyre një rol të rëndësishëm në fushën e mbrojtjes së mjedisit jetësor. E drejta për një rishikim gjyqësor kundër vendimeve individuale administrative garantohet me Kushtetutën e Kroacisë. E drejta për qasje te informacionet të cilat i posedojnë autoritetet publike është e garantuar me Kushtetutën e Kroacisë. Qasja te informacionet për mjedis jetësor është e rregulluar me një numër ligjesh.

Shfrytëzuesit e së drejtës për informacione janë të liruar nga pagesa e shpenzimeve administrative dhe kompensimeve në procedurat para autoriteteve publike, të cilat gjithashtu ndërlidhen me procedurën e ankimimit.

Organizata joqeveritare e ka të lejuar interesin juridik në procedurat e rregulluara me Ligjin për mbrojtjen e mjedisit jetësor, i cili parashikon pjesëmarrje të publikut të prekur, nëse organizata është e regjistruar në përputhje me rregulloret e veçanta që i rregullojnë shoqatat dhe nëse mbrojtja e mjedisit jetësor, shëndetit të njeriut dhe mbrojtja ose përdorimi racional i burimeve natyrore është vendosur si qëllim në Statut.

Individët kanë të drejtë të parashtrojnë ankesë nëse mund të dëshmojnë shkelje të së drejtës tyre për shkak të vendndodhjes dhe/ose natyrës dhe ndikimit të projektit dhe nëse ka marrë pjesë në procedurë si publik i prekur.

Gjykatat administrative janë përgjegjëse për të trajtuar dhe gjykuar mosmarrëveshjet administrative, e vlerësojnë ligjshmërinë e vendimeve administrative me të cilat autoritetet publike vendosin për të drejtat, detyrimet dhe interesat juridike të palës në çështjet administrative dhe ligjshmërinë e akteve të tjera me të cilat është shkelur ligji, detyrimi ose interesi juridik i palës.

Sipas praktikës kushtetuese të Gjykatës Administrative të Republikës së Kroacisë, qytetarët të cilët jetojnë ose punojnë në ndonjë zonë ku është e mundur ose ka mundësi të ndodhin efekte të pafavorshme mbi mjedisin jetësor dhe interesi i të cilëve për ruajtjen e cilësisë së mjedisit mund të ndikohet nga një projekt, kanë të drejtë të marrin pjesë në procedurën e vlerësimit të ndikimit mbi mjedisin jetësor, qoftë individualisht ose të organizuar si shoqata të regjistruara, grupe personash ose vendbanimesh¹³. Ata gjithashtu kanë të drejtë të ngritin kontest administrativ përpara një gjykate administrative kundër vendimit të marrë për vlerësimin e ndikimit në mjedisin jetësor me qëllim të mbrojtjes së të drejtave të tyre ose të interesave të drejtpërdrejta personale sipas ligjit¹⁴.

Secili që konsideron se janë shkelur të drejtat ose interesat e tij/saj juridike, ka të drejtë të kundërshtojë vendimin administrativ, në përputhje me Ligjin për kontestet administrative. Ligji për mbrojtjen e mjedisit jetësor, i vitit 2007, e kufizoi të drejtën për të kundërshtuar një vendim

¹³ Rasti: Us1149 / 97, Us-89/01

¹⁴ Rasti: Us-7555 / 2004-5

administrativ vetëm për ata të cilët kanë marrë pjesë në procedurë si publik i prekur dhe të cilët mund të dëshmojnë shkeljen e të drejtës së tyre për shkak të vendndodhjes dhe / ose natyrës dhe ndikimit të projektit (të dy kushtet duhet të përmbushen). Prandaj, rregullat e përgjithshme të Ligjit për konteste administrative janë më të favorshme sesa rregullat e Ligjit për mbrojtjen e mjedisit jetësor. Kriteret për OJQ-të janë të njëjta me ato që janë përshkruar për rishikim administrativ.

Procedurat gjyqësore në çështjet që ndërlidhen me mbrojtjen e mjedisit janë urgjente. Sidoqoftë, urgjenca vlen vetëm për procedurat e filluara në përputhje me Ligjin për mbrojtjen e mjedisit jetësor. Për shembull, nëse padia është ngritur në përputhje me Ligjin për mbrojtjen e natyrës, parimi i urgjencës nuk zbatohet, edhe kur padia është ngritur me qëllim të mbrojtjes së mjedisit jetësor.

Ligji nuk përcakton afate në të cilat gjykata duhet të vendosë për çështjen, kështu që interpretimi i termit «urgjent» në procedurat e filluara në përputhje me Ligjin për mbrojtjen e mjedisit jetësor zakonisht mbetet e drejtë diskrecionale e gjykatës. Gjykatat duhet të kenë udhëzime të qarta mbi rëndësinë e parimit të urgjencës. Ato udhëzime duhet të përfshijnë përcaktimin e afateve për lëshimin e ndalimeve paraprake, caktimin e seancave dëgjimore dhe gjykimin.

11.2 Kosova

Ligji mjedisor i Kosovës¹⁵ është i bazuar në tre burime: Kushtetutën, ligjet e miratuara nga Kuvendi dhe aktet nënligjore të miratuara për çështje mjedisit jetësor.

Kushtetuta e vitit 2008 përcakton mbrojtjen e mjedisit jetësor si një nga vlerat themelore. E drejta për një mjedis të shëndetshëm nuk është e garantuar, por neni 52 parashikon që mbrojtja e natyrës dhe biodiversitetit, mjedisit jetësor dhe trashëgimia kombëtare janë përgjegjësi e të gjithëve, gjë që e presupozon interesin publik dhe u jep të drejtë të gjithëve që «të dëgjohet nga publiku. institucionet dhe marrin parasysh pikëpamjet e tyre për çështje që ndikojnë mbi mjedisin jetësor», që do të thotë se parimi i pjesëmarrjes së publikut përdoret nga Konventa e Aarhusit.

Në nenin 22 qartë është theksuar zbatimi i drejtpërdrejtë i disa traktateve kryesore ndërkombëtare për të drejtat e njeriut, të cilat mbizotërojnë mbi ligjet vendore. Ekzistojnë një numër ligjesh të rëndësishme mjedisore, që janë në fuqi.

Kosova ende nuk e ka ratifikuar Konventën e Aarhusit dhe kjo është arsyeja për të cilën ajo nuk zbatohet drejtpërdrejt. Deri më tani, vetëm Gjykata Kushtetuese ka dhënë një rekomandim për Konventën e Aarhusit në rastin, Hoxha et.al v. Kuvendi komunal i Prizrenit, rast në të cilin Komuna nuk është konsultuar me qytetarët gjatë rishikimit të Planit urbanistik komunal.

Kontestet ekologjike mund të ishin konteste në të drejtën administrative ose civile, kështu që ata do të kishin mundësinë që të ishin raste që do të referoheshin edhe nën Ligji për ndërmjetësim.

Sa i përket miratimit të vendimeve në lidhje me çështjet e mjedisit jetësor dhe rishikimin administrativ, ligjet sektoriale mjedisore nuk e garantojnë të drejtën e publikut për të kundërshtuar ligjshmërinë thelbësore dhe/ose atë procedurale të vendimeve administrative mjedisore. Ligji për mbrojtjen e mjedisit jetësor jep vetëm të drejtën për të paraqitur një kërkesë në gjykatën kompetente ose organin publik duke kërkuar zbatimin e duhur të një ligji ose aktiv normativ nënligjor. Është parakusht që të gjithë personat fizikë dhe juridikë të pësojnë dëme materiale ose të jenë nën kërcënimin serioz të vuajtjes ose për të pasur dëme materiale që mund t'i atribuohen një aktiviteti të caktuar ose burimit të ndotjes në kundërshtim me ligjin ose nga një akt nënligjor i lëshuar në bazë të ligjit aktual. Sidoqoftë, ligji ose nga një akt nënligjor i lëshuar në bazë të ligjit aktual. Sidoqoftë, ligji nuk ka siguruar seksion për mbrojtjen e së drejtës për shëndet dhe mjedis të shëndoshë jetësor.

Publiku (individë, grupe individësh, organizata joqeveritare, subjekte të tjera) ka të drejtë në një procedurë administrative të kundërshtojë aktet/lëshimet nga persona privatë dhe organe publike «që janë në kundërshtim me dispozitat e ligjit që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor» (Neni 9

¹⁵ Region nën administrim të Kombeve të Bashkuara Rezoluta e Këshillit të Sigurimit 1244 (1999)

paragrafi 3 i Konventës së Aarhusit). Qytetarëve u lejohet të kryejnë këtë rol në atë mënyrë që ata të paraqesin ankesë administrative pranë organit/ agjencisë administrative.¹⁶

Kontestet ekologjike janë komplekse dhe mund të përfshijnë persona privatë, publikun e gjerë, më shumë kompetenca rregulluese dhe interesa të veçanta. Në rastin e rishikimit gjyqësor të një akti administrativ në lidhje me mjedisin jetësor, juridiksioni i përket Departamentit Administrativ të Gjykatës themelore në Prishtinë.

Ekzistojnë tre lloje të proceseve gjyqësore që mund të inicohen kur bëhet ankimi në lidhje me

Mjedisin jetësor, përkatësisht: (1) Procedurë gjyqësore administrative para Gjykatës themelore në Prishtinë; (2) Procedurë gjyqësore civile para Gjykatës themelore; (3) Procedurë në Gjykatën Kushtetuese në bazë të padive individuale kushtetuese për të drejtat e qasjes në informacione për mjedisin jetësor ose për shkelje të pretenduar të drejtës për pjesëmarrje të publikut.

Gjykatësit nuk janë mjaft të njohur dhe me përvojë lidhur me legjislacionin e mjedisit jetësor. Nuk ka mendime këshilluese të Gjykatës Supreme për çështje të mjedisit jetësor dhe në raste të procedurave gjyqësore për çështje të mjedisit jetësor nuk është e mundur të përfshihen persona ekspertë. Gjykatat nuk kanë përgjegjësi të hetojnë detajet e çështjes, barra e provës bie mbi palët.

Ligji Themelor për qasjen në dokumente zyrtare e garanton të drejtën e çdo personi fizik dhe juridik të ketë qasje, pa diskriminim në çfarëdo baze, me kërkesë paraprake, në dokumentet zyrtare që mbahen, përgatiten ose pranohen nga institucionet publike. Ligji zbatohet për të gjitha institucionet në nivelin qendror dhe lokal, duke i përfshirë edhe gjykatat. E drejta e qasjes në informacion parashikohet edhe me Ligjin për mbrojtjen e mjedisit jetësor.

Vetë Ligji në nenin 54 përcakton që të gjithë personat fizikë dhe juridikë duhet të informohen për gjendjen e mjedisit dhe për pjesëmarrje në procesin e vendimmarrjes. Sipas Ligjit, informacione mbi mjedisin jetësor janë të gjitha informacionet me shkrim, vizuale, elektronik ose në formë tjetër në lidhje me gjendjen e elementeve të mjedisit, masat, raportet, analizat e shpenzimeve dhe përfitimeve dhe gjendjen e shëndetit të njeriut.

Ligji për qasje në informacione nuk ka suguruar rregulla në lidhje me mjetet juridike në dispozicion në rast se ndonjë kërkesë për informacion rreth mjedisit jetësor refuzohet. Sipas Ligjit për Procedurë administrative, «çdo palë e interesuar ka të drejtë të ankohet kundër një akti administrativ ose kundër një refuzimi të paligjshëm për të lëshuar ndonjë akt administrativ».

Mungesa e vetëdijes juridike për rishikimin administrativ ose gjyqësor mund të jetë arsyeja kryesore për refuzimin e kërkesave për qasje në informacionin mjedisor. Arsyet tjera e përfshijnë mungesën e aftësive juridike për të formuar ankesa administrative, mungesë të burimeve financiare për të punësuar ndonjë përfaqësues ligjor, si dhe ndihmë juridike e papërshtatshme ose të pamjaftueshme falas në qendrat përkatëse, për t'iu ndihmuar atyre që janë të gatshëm të kundërshtojnë vendimet administrative. në lidhje me qasjen në informacione për mjedisor jetësor.

Sa i përket kostove të procedurës, nuk ka implikime/kosto financiare që lidhen me ankesën administrative për çështje të mjedisit jetësor. Tarifat për këshillime juridike janë caktuar nga Shoqata e avokatëve të Kosovës. Përfaqësimi ligjor në procedurë të apelit administrativ nuk është i detyrueshëm. Kostoja e proceseve gjyqësore ka ndikim të rëndësishëm mbi vendimet e palëve të mundshme nëse do të ngrejë padi dhe si për mënyrën për ta zgjidhur kontestin

Mund të konkludohet se sfidat kryesore praktike që ndërlidhen me procedimin e rasteve që ndërlidhen me mjedisin jetësor janë:

Mungesa e vetëdijes juridike në mesin e individëve dhe OJQ-ve për mundësinë e apelit të vendimeve administrative;

¹⁶ http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/AnalyticalStudies/SEE_Access2Justice_Study_Final_logos.pdf

Mungesa e mekanizmave për NJP për të mbështetur individë ose OJQ për të parashtruar ankesa administrative në përputhje me ligjin në fuqi;

Mungesa e avokatëve/specialistëve juridikë kompetent për t'u marrë me ankesat administrative për mjedisin jetësor;

Mungesa e kurseve të specializuara në fushën e e të drejtës për mjedisin jetësor në nivel të arsimit të lartë për të zhvilluar aftësitë juridike të studentëve në adresimin e çështjeve për mjedisin jetësor në organet administrative ose gjyqësore.

Duhet të theksohet se ka një numër të vogël rastesh kur ndonjë organizatë joqeveritare, e cila vepron si paditëse, ka ngritur padi përpara gjykatës në emër të interesit publik. Disa nga sfidat e përfshijnë rrezikun e përsëritjes së dëmeve mjedisore kur ndonjë vendim gjyqësor nuk mund të zbatohet.

11.3 Bosnja dhe Hercegovina

Nivelet më të larta dhe të ulëta të qeverisjes në Bosnje dhe Hercegovinë veprojnë në mënyrë të ndërvuar. Në nivel shtetëror janë pushteti legjislativ, ekzekutiv dhe gjyqësor, ndërsa nivelet më të ulëta të qeverisë funksionojnë brenda njësive të veçanta administrative.

- të dy entitetet në Federatën e Bosnjës dhe Hercegovinës dhe Republika Serpska, si dhe në rrethin e Brčko në BiH. Shteti edhe më tej është administrativisht i ndarë në dhjetë kantone, ndryshe nga Republika Serpska.

Mbrojtja e mjedisit mundësohet përmes llojeve të ndryshme të mbrojtjes juridike, duke e përfshirë ligjin administrativ, veçanërisht Konventën e Aarhusit dhe Ligjin për mbrojtje të mjedisit jetësor, si dhe të drejtës penale, Ligjit për kundërvajtje dhe ligjit civil. Zbatimi i Konventës së Aarhusit dhe aktet për liri të informacioneve është i detyrueshëm që nga data e ratifikimit.

E drejta për qasje të lirë në informacione lejon që çdo person të ketë qasje në informacione që kontrollohen nga autoritetet publike, në përputhje me interesin publik, duke pasur parasysh që ato përfaqësojnë të mirë publike dhe se qasja e publikut në informacion promovon transparencë dhe përgjegjshmëri më të madhe të këtyre autoriteteve në relacion me Konventën e Aarhusit dhe ligjet për mjedis jetësor, përkatësisht informacione që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor.

Vëmendja më e madhe në rregulloret e mbrojtjes së mjedisit i kushtohet të drejtës për qasje në informacione edhe për shkak se pothuajse të gjitha aktgjykimet e mbledhura të gjykatave në BeH në vitin 2012 (Gjykatat e rrethit në RS, edhe Gjykata e apelit edhe Gjykata themelore në BD BeH) i kanë të bëjnë me zbatimin e Ligjit për qasje të lirë në informacione. Është e domosdoshme të diskutohet për përdorimin e mjeteve juridike për qasje në vendime për të informuar autoritetet kompetente.

Më në fund, Konventa e Aarhusit në shtyllën e saj të tretë e parashikon të drejtën për qasje në drejtësi përmes procedurave për kontestimin e veprimeve dhe lëshimeve nga persona privatë dhe organe publike që janë në kundërshtim me dispozitat. Instrumentet ligjore që lidhen me këtë dispozitë janë dhënë në ligjet e procedurës civile të miratuara në BiH, si dhe në Ligjin për marrëdhënie kontraktuale. Është gjithashtu me rëndësi të theksohet se Ligji për procedurën civile i Republikës Serpska në amendamentet e veta nga 2013 e përfshiu idenë e një padie për mbrojtje të interesit të përbashkët / publik. Kështu shoqatat, organet, institucionet apo organizatat tjera të krijuara në përputhje me ligjin që e mbrojnë kolektivin e parashikuar me ligj të interesave dhe të drejtave të qytetarëve, si pjesë e regjistrit të tyre të veprimtarive të përcaktuara me ligj, mund, kur organi përcakton në mënyrë të qartë me ligj të veçantë dhe në kushte të përcaktuara me atë ligj, të paraqesë padi për mbrojtje të interesit dhe të drejtave të përbashkëta/publike ndaj një personi privat ose personi juridik i cili, me një veprimtari të caktuar dhe punë në përgjithësi, me veprim ose lëshim, i shkel seriozisht ose i rrezikon interesat dhe të drejtat e tilla të përbashkëta.

11.4 Shqipëria

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, si dhe një numër ligjesh rregullojnë çështje që kanë të bëjnë me mbrojtjen e mjedisit jetësor. Nga nënshkrimi i Konventës nga Shqipëria në vitin 1998 deri në ratifikimin e tij në vitin 2001, janë ndërmarrë shumë masa për intensifikim të zbatimit të kërkesave të parashikuara.

Individë, grupe dhe OJQ kanë të drejtë që drejtpërdrejt të parashirojnë ankesë në Gjykatë vetëm nëse kjo parashikohet me ligj.

Nuk ka ndonjë ndryshim thelbësor midis kushteve për pozicionin juridik të individëve dhe organizatave joqeveritare. Publiku ka të drejtë që në procedurë administrative të kundërshtojë ligjshmërinë thelbësore dhe procedurale të vendimeve. Në legjislacionin kombëtar nuk ka asnjë veprim të garantuar *actio popularis*.

Organet për shqyrtim, në procedurë administrative, mund të ndërmarrin këto veprime: a) konfirmimin e vlefshmërisë së aktit dhe refuzim të ankesës; b) revokim të e aktit dhe aprovim të ankimimit; c) ndryshim të aktit administrativ.

Ekzistojnë një numër mangësish në legjislacionin shqiptar që tërthorazi ndikojnë në parandalimin e publikut për të vepruar mbi to. Këto përfshijnë:

- Mungesa e informacionit të duhur për publikun (individë dhe organizata joqeveritare) në lidhje me të drejtën për të apeluar vendime ekologjike dhe njohuri të kufizuara popullore të të drejtave;
- Mungesa e ndihmës juridike falas të ofruar nga shteti (përveç në çështjet penale);
- Mungesa e avokatëve për përfaqësimin e çështjeve me interes publik;
- Mungesa e moduleve të trajnimit ekologjik për studentë / avokatë të rinj.

Nga pikëpamja juridike, mjetet juridike në rastet kundërshtimit të vendimeve/akteve sfiduese në gjykatë dhe organe të tjera janë të përshtatshme. Pengesat kryesore me të cilat kufizohet zbatimi i ndalesave gjyqësore për çështje të mjedisit jetësor, janë e drejtë në diskrecion të gjyqtarëve, të cilët nuk kanë njohuri adekuate të ligjit për mjedisin jetësor, ka mungesë të pavarësisë gjyqësore, zbatimi i papërshtatshëm i ndalimeve gjyqësore dhe të ngjashme.

Sa i përket kostove financiare që ndërlidhen me ndonjë ankesë administrative (në lidhje me rastet e përfshira në nenin 9 paragrafët 1, 2 dhe 3), legjislacioni shqiptar nuk parashikonfare shpenzime në lidhje me ankimimin administrativ për çështje që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor. Përfaqësimi ligjor në procedurën e apelit administrativ nuk është i detyrueshëm. Kostot tipike jo-administrative dhe jashtë gjykatave (jashtë çdo procedure) për çështjet ekologjike në përgatitje për një procedurë më të mirë të apelit administrativ janë: përfaqësuesi, ekspertiza shkencore dhe kostot për mbledhje të provave.

Sa i përket tarifave gjyqësore dhe kostove të tjera që ndërlidhen me shqyrtimin e çështjes në procedurë gjyqësore, shuma nuk varet nga ajo nëse paditësi është person fizik, grup individësh, organizatë joqeveritare ose një entitet tjetër, nuk varet nga lloji i çështjes apo lloji i gjykatës procedurat. Kjo gjë varet nga e ashtuquajtura vlerë e çështjes.

Shpenzimet gjyqësore në lidhje me ekzekutimin e provave të ndryshme, pjesëmarrja e ekspertëve dhe dëshmitarëve gjatë shqyrtimit i bashkëngjiten palës që ka kërkuar prova, përfshirje të ekspertëve ose dëshmitarë.

Në Shqipëri nuk ka ndihmë juridike falas. Nuk ka mundësi për individë/OJQ të pranojnë NJF për çështje nga mjedisi jetësor. OJQ-të ekologjike nuk marrin fonde buxhetore për t'i përdorur ato në procedura gjyqësore.

Pengesat kryesore për qasje në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor në Shqipëri përfshijnë:

- shpenzime të larta gjyqësore;
- tarifa të larta kompensimi për paditësit;

- mungesë fondesh për të mbuluar shpenzimet për avokatët dhe ekspertët;
- mungesë e ndihmës juridike falas të ofruar nga shteti (përveç në çështjet penale);
- mungesë e vetëdijes dhe njohjes së Konventës së Aarhusit midis gjyqësorit;
- mungesë e avokatëve që do të përfaqësojnë interesin publik;
- mungesë e sanksionit në legjislacion në rastet kur informacionet nuk jepen;
- mungesë e procedurave të qarta ligjore (hapat ligjorë që duhet të ndiqen dhe institucionet që duhet të zgjidhen) në rast të padive administrative;
- mungesë stafit/punonjësve të kualifikuar në institucionet qeveritare në fushën e mjedisit jetësor;
- mungesë e afatit të vlefshmërisë së lejeve ekologjike.

11.5 Konventa e Aarhusit në rajon

Republika e Maqedonisë e Veriut, Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kroacia, Mali i Zi dhe Serbia e kanë ratifikuar Konventën e Aarhusit. Autoritetet shtetërore nuk e zbatojnë atë drejtpërdrejt, por pjesërisht për shkak të nevojës për të harmonizuar legjislacionin kombëtar për zbatim (Shqipëria, Mali i Zi), pjesërisht për arsye praktike, por edhe për shkak të interpretimeve të dyshimta të dispozitave kushtetuese për zbatim të drejtpërdrejtë në konventat ndërkombëtare. Në BiH dhe RMV, e drejta ndërkombëtare konsiderohet si ka prioritet se ajo vendore, prandaj edhe autoritetet publike janë në gjendje ta zbatojnë direkt Konventën. Megjithatë, në praktikë nuk ka shumë shembuj se kjo ka ndodhur. Në Serbi, normat ndërkombëtare janë gjithashtu një pjesë integrale e sistemit juridik të brendshëm dhe si të tilla janë direkt të zbatueshme.

11.6 Zhvillimi i politikave dhe legjislacionit në Maqedoni

Normat kombëtare duhet të jenë në përputhje me standardet ndërkombëtare dhe rajonale. Mekanizmat ndërkombëtarë dhe rajonalë ofrojnë mbrojtje ligjore kur të gjitha mjetet juridike / mundësitë kombëtare janë shterur.

Republika e Maqedonisë së Veriut, si shtet anëtar i KB dhe Këshillit të Evropës, i ka ratifikuar dokumentet ndërkombëtare dhe ato, në përputhje me nenin 118 të Kushtetutës, janë pjesë integrale e sistemit juridik të brendshëm. Me ratifikimin, shteti merr përsipër të respektojë, mbrojë dhe garantojë të drejtat e njeriut të inkuorporuara në legjislacionin vendor.

Respektimi i ligjit do të thotë që shteti duhet të përmbahet nga ndërhyrja në gëzimin e të drejtave. Të mbrohet e drejta do të thotë që shteti miraton dhe zbaton ligje që krijojnë mekanizma, institucione dhe procedura me të cilat parandalohet shkelja e të drejtave nga autoritetet shtetërore ose entitetet e tjera. Kjo mbrojtje duhet të sigurohet në mënyrë të barabartë për të gjithë. Për të garantuar të drejtën do të thotë që shteti duhet të ndërmerr masa aktive dhe të sigurojë burime (koordinim, promovim dhe sigurim të të gjitha kushteve për përmbushje) për t'iu mundësuar njerëzve të gëzojnë të drejtat e tyre.

Për të siguruar praktikën më të mira nga fqinjësia dhe rajoni, këtu do të analizohen vetëm mekanizmat ndërkombëtarë në dispozicion të qytetarëve të RSM, e jo ato kombëtare.

11.7 Mekanizmi i Aarhusit për apel

Duhet përmendur edhe mundësia për parashtrim të ankesave në bazë të Konventës së Aarhusit. Mekanizmi i Konventës së Aarhusit është një nga disa instrumentet ndërkombëtare për mbrojtje të mjedisit jetësor që u lejon anëtarëve të publikut të shprehin shqetësimet e tyre drejtpërdrejt në një panel të pavarur ekspertësh. Komiteti për ankesa (Complaint Committee) ka mandat të hetojë pretendimet në këtë rast, mund të bëjë rekomandime ose të përmbushë nënshkruesit direkt palës në fjalë.

Komiteti gjithashtu mund të shqyrtojë çështjet për harmonizim me iniciativën e tij dhe të bëjë rekomandime; të përgatisë raporte për harmonizimin ose zbatimin e dispozitave të Konventës; të sigurojë këshilla ose ta lehtësojë ndihmën e individit.

Deri në këtë moment, para Komitetit nuk ka raste nga vendi jonë.

11.8 Konventa për mbrojtjen botës së egër bimore dhe shtazore dhe habitatet natyrore në Evropë (Konventa e Bernës)

Një mekanizëm tjetër ndërkombëtar që përdoret në Republikën e Maqedonisë së Veriut është Konventa për mbrojtjen e botës së egër bimore dhe shtazore dhe habitatet e tyre natyrore në Evropë, e ratifikuar në vitin 1997. Rrëqebulli i Ballkanit (*Lynx lynx balcanicus*) është përfshirë në Shtojcën 2 të Konventës së Bernës, e cila është një njohje e madhe dhe një hap përpara në mbrojtjen e kësaj kafshe të rrezikuar kritike që është e pranishme vetëm në Ballkan.

Në vitin 2013, një ekspert i pavarur në Mekanizmin për ankesa në Bankën evropiane për rindërtim dhe zhvillim (BERZH), e cila e mbështet financiarisht projektin, publikoi gjetjet që konfirmojnë se studimi mjedisor për Boshkov Most nuk është i plotë, sepse i mungojnë të dhëna të rëndësishme. Eksperti konfirmoi se gjatë miratimit të vendimit për mbështetje financiare të projektit, banka i kishte shkelur procedurat e saja ekologjike Komiteti i përhershëm i Konventës së Bernës për mbrojtje të botës së egër bimore dhe kafshëve dhe habitatet natyrore në Evropë i ka kërkuar nga Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut të ndërpresë urgjentisht ndërtimin e hidrocentraleve të vogla në Parkun Kombëtar Mavrovë, kanë publikuar organizatat e shoqërisë civile ekologjike nga Republika e Maqedonisë së Veriut.

Në të njëjtën kohë, ekziston një iniciativë për pezullimin e HEC e Ribnicës, Jadovës dhe Zhirovnicës I dhe II, për të cilat koncesionet janë miratuar në 2015, dhe ndërtimi i të cilave nuk ka filluar ende. Deri më tani, në territorin e PK Mavrovë nga viti 2010 deri në vitin 2017, janë ndërtuar katër hidrocentrale të rinj të vegjël në lumenjtë Tresoneçka, i Galiçës, Kakaçit dhe Beliçica.

11.9 Mekanizmat rajonalë për mbrojtje gjyqësore që janë në dispozicion të qytetarëve të RMV

Gjykata Evropiane për të drejtat e njeriut është mekanizëm që mund të përdoret nëse të gjitha mjetet juridike në shtetin amë janë shterur dhe nëse shteti e ka ratifikuar Konventën. Vendi ynë e ka ratifikuar Konventën dhe përdorimin e saj kërkohet shkelje konkrete e ndonjë neni të caktuar të saj. Konventa e bën dallimin midis dy llojeve të ankesave: individuale - të paraqitura nga ndonjë person, grup individësh, kompani ose organizatë joqeveritare, e cila parashtron ankesë për shkelje të të drejtave dhe ankesë ndër-shtetërore e parashtruar nga një shtet kundër një shteti tjetër. Që nga themelimi i Gjykatës, pothuajse të gjitha ankesat janë paraqitur nga individë të cilët janë drejtuar me çështjet e tyre drejtpërdrejt në Gjykatë, duke u konsideruar si viktimat e një ose më shumë shkeljeve të Konventës.

Ankesat mund të paraqiten drejtpërdrejt nga individë. Ndiqja e avokatit, në fillim të procedurës, nuk është e domosdoshme. Mjafton në Gjykatë të dërgohet formulari i ankesës i plotësuar saktë, si dhe dokumentet e nevojshme në lidhje me ankesën. Sidoqoftë, regjistrimi i një anese nga Gjykata nuk garanton se ankesa do të jetë e pranueshme ose se çështja në fjalë do të jetë e bazuar. Sistemi i Konventës siguron qasje „të lehtë“ në Gjykatë, duke i mundësuar secilit individ të parashtrorë ankesë, madje edhe nëse ai/ajo jeton në ndonjë rajon të largët të shtetit anëtar ose nëse ai/ajo nuk ka fare mjete financiare.

Duke marrë në konsideratë atë që u tha më sipër, nuk ka fare shpenzime për procedurë para Gjykatës.

Ankesat duhet të plotësojnë një numër të caktuar kriteresh që ato të mund të shpallen si të pranueshme nga Gjykata. Përndryshe, ankesat nuk do të merren parasysh fare. Ankimuesi duhet të ketë qenë, personalisht dhe drejtpërdrejt, viktimë e shkeljeve të Konventës dhe duhet të ketë pësuar dëme të konsiderueshme. Sigurisht, nuk duhet të harrohet se ankesat mund të parashtrihen vetëm kundër një ose më shumë shteteve anëtare të Konventës, por jo edhe kundër cilitdo shtet ose individ.

Organizatat joqeveritare si dhe shtetet kanë të drejtën të parashtrojnë ankesa. Veç kësaj, atyre mund të jepet leja nga Kryetari i Gjykatës të ndërhyjnë në procedurë si palë e tretë. Kryetari i Gjykatës mund të lejojë që një person tjetër i ndryshëm nga ankimuesi, si dhe çdo shtet anëtar i Konventës, ndryshe nga ai kundër të cilit është parashtruar ankesa, të ndërhyjë në procedurë. Kjo situatë quhet ndërhyrje e palës tretë. Personi ose shteti në fjalë ka të drejtë të paraqesë parashtrësia dhe të marrë pjesë në seanca publike.

Kur Gjykata të pranon ndonjë ankesë të caktuar, ai mund të vendosë që shteti kundër të cilit është paraqitur ankesa, duhet të ndërmarrë disa masa të përkohshme, derisa ndërkohë Gjykata e shqyrton çështjen. Këto masa zakonisht konsistojnë në kërkesë deri te shteti që të përmbahet nga realizimi i veprimeve të caktuara.

Disa ankesa mund të cilësohen si urgjente dhe zgjidhja e tyre është prioritet. Këto situata janë në rastet kur ka pretendime nga ankimuesi se ai/ajo po përballet me një rrezik të drejtpërdrejt të lëndimit fizik.

Në lidhje me praktikën gjyqësore të Gjykatës Evropiane të drejtave të njeriut (GJEDNJ), ku ekziston një lidhje midis mbrojtjes së mjedisit me të drejtën e jetës dhe të drejtave të tjera siç janë e drejta e mbrojtjes së jetës private dhe familjare, e drejta për ilaç juridik efektiv, raste që janë interesante janë:

- L'Erabliere A.S.B.L. v.s. Belgium. Procedura e një organizate joqeveritare për mjedis jetësor me të cilën kundërshtohet leja për planifikimit urban, e refuzuar sepse nuk janë përshkruar faktet e çështjes, por gjykata i ka ditur faktet nga një procedurë gjyqësore e mëparshme.
- Locascia dhe të tjerët v. Italia (nr. 35648/10) e iniciuar nga 19 aplikantë, të cilët jetojnë në komunat Caserta dhe San Nicola La Strada në bazë të nenit 2 dhe nenit 8 të Konventës, janë ankuar për rrezikun mbi shëndetin e tyre dhe për pengimin e shijimit të jetës private dhe shtëpisë për shkak të aktiviteteve të fabrikës LO Utaro dhe dështimit të autoriteteve për të siguruar pastrim pas mbylljes së fabrikës. Ky rast edhe vazhdon.
- Cordella dhe të tjerët v. Italia (nr. 54414/13) (52 aplikues) dhe Ambrogi Melle and others v. Italy (nr. 54264/15) (130 aplikues). Këta aplikues, të cilët jetojnë afër Tarantos, pretendojnë se autoritetet nuk ia kanë dalë të ndërmarrin masat e duhura për të mbrojtur mjedisin dhe shëndetin e individëve, dhe po kërkojnë të shkelin nenet 2, 8 dhe 13 të Konventës. Ky rast po vazhdon.

12. PRAKTIKA GJYQËSORE NË EVROPË ME FOKUS NË MJEDISIN JETËSOR DHE NDIHMËN JURIDIKE FALAS

12.1 Zhvillimi i praktikës gjyqësore

Sipas KB, nëse një shtet i shkel të drejtat e qytetarëve të tij, ata mund individualisht ose kolektivisht të paraqesin ankesa për shkelje të të drejtave të tyre të mbrojtura nga protokollet fakultative të disa prej konventave: Komiteti për të drejtat e njeriut i garantuar nga Pakti ndërkombëtar për të drejtat civile dhe politike; Komitetit për eliminim të të gjitha formave të diskriminimit racial; Komiteti për eliminim të diskriminimit ndaj grave për të drejtat e garantuara me konventën për ndalimin të të gjitha formave të diskriminimit ndaj grave; Komiteti kundër torturës për të drejtat e garantuara me Konventën kundër torturës; Komisioni për të drejtat e fëmijëve për të drejtat e garantuara me Konventën për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve; te Komiteti për të drejtat e personave me pengesa në përputhje me Konventën për të drejtat e personave me pengesa dhe të ngjashme. Në kuadër të Konventës së Aarhus është Komiteti Koordinues ose i ashtuquajtur Komiteti i Aarhusit për ankesa. Këto procedura mund t'i shqyrtojmë si mekanizma jashtë gjykatës. Nga ana tjetër, ekzistojnë dy mekanizma kryesorë gjyqësorë rajonalë që garantojnë qasje në drejtësi për qytetarët e shteteve anëtare të Bashkimit Evropian dhe vendet anëtare të Këshillit të Evropës.

12.2 Gjykata Evropiane e drejtësisë

Gjykata e Drejtësisë e Bashkimit Evropian¹⁷ (Gjykata) është kompetente të monitorojë nëse ligji i BE interpretohet dhe zbatohet në mënyrë të barabartë në secilin prej shteteve anëtare. Me fjalë të tjera, nëse ligjet e BE-së janë identike për të gjitha palët dhe në të gjitha rrethanat. Për këtë qëllim, Gjykata shqyrton anën juridike të procedurave të institucioneve të BE-së, kontrollon nëse shtetet anëtare janë duke i përmbushur detyrimet e tyre dhe e interpreton ligjin e BE-së me kërkesë të gjykatave kombëtare.

Gjykata ka autorizime për të zgjidhur mosmarrëveshjet ligjore midis vendeve anëtare, institucioneve të BE-së, bizneseve dhe individëve. Për të trajtuar mijëra çështjet që i pranon, Gjykata është e ndarë në dy organe kryesore: Gjykata për të drejtat, e cila merret me pretendime për gjykime paraprake të marra nga gjykatat kombëtare, akte të caktuara për anulim dhe ankesa dhe Gjykata e përgjithshme, e cila rregullon të gjitha veprimet për anulimin e iniciuar nga individë dhe kompani, si dhe disa procedura të ngjashme të nisura nga shtetet anëtare. Tribunali i administratës publike, e cila është gjykatë e veçantë, gjykon në mosmarrëveshje midis BE –së dhe zyrtarëve të saj.

12.3 Gjykata e drejtësisë dhe implementimi i Konventës së Aarhusit DERI KËTU

Analizat e deritanishme tregojnë se edhe në nivel evropian, qasja në drejtësi në çështjet ekologjike përmban disa mangësi të mëdha, veçanërisht në nivelin e gjykatave kombëtare¹⁸ të cilat nuk janë gjithmonë në gjendje të mbështesin sistem të mbrojtjes gjyqësore që është i pranishëm në nivel të BE-së për aktivitete të drejtpërdrejta ekologjike.

Të ballafaquar me qasjen tejet konservatore të gjykatave të BE-së ndaj kërkesave për pranim, një zgjidhje e propozuar nga disa studiues evropian do të ishte amendamenti në nenin 263 (4) i marrëveshjes për BE për të mundësuar qasje më të mirë në drejtësi në çështje lidhur me mjedisin jetësor në nivel të BE.¹⁹ Në fakt, me miratimin e Konventës së Aarhusit legjislativi i BE-së në

17 Burimi: Përshkrimi i Bashkimit Evropian – “Si funksionon Bashkimi Evropian”, Komisioni Evropian, 2012

18 sipas nenit 216 të Marrëveshjes së BE-së, gjykatat e BE-së janë të detyruara nga marrëveshjet ndërkombëtare të lidhura nga BE.

19 Research Articles: Access to Justice in Environmental Cases after the Rulings of the Court of Justice of 13, January 2015: Kafka Revisited?, **Hendrik Schoukens** <https://www.utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujiel.di/>

njëfarë mënyre anashkalon procedurën e vështirë të ndryshimit të neneve nga Marrëveshja për BE-në, vetëm për të siguruar qasje më të gjerë në drejtësi në çështjet e mjedisit jetësor.

Duke refuzuar të përdorë Konventën e Aarhusit si një kriter referencë për rishikimin e ligjshmërisë së rregullativës së Aarhusit, GJDBE i ka shuar pritshmëritë e atyre që besonin se gjyqtarët e BE-së përfundimisht do të jenë të përgatitur të braktisin, sipas publikut të ekspertëve, qasjen e vjetruar të Plaumanit ndaj çështjeve të mjedisit jetësor.

Sipas publikut të ekspertëve, GJDBE ka vendosur të injorojë nenin 9 (3)²⁰ të Konventës së Aarhusit, pavarësisht referimit të qartë të dispozitës së fundit në Rregulloren e Aarhusit. Rezultati indirekt i kësaj është se e ka kufizuar rëndësinë e Rregullores së Aarhusit në vendime që janë në gjendje të ndikojnë në interesat e atyre që i pranojnë ato vendime, duke e përjashtuar kështu auditimin administrativ të shumicës së akteve të BE-së në fushën e mjedisit jetësor.

Kritikët e ashpër argumentojnë se vendimet e GJDBE duhet të kualifikohen si një hap i rëndësishëm prapa për mbrojtjen gjyqësore në çështjet mjedisore të lidhura me BE-në.

12.4 Gjykata Evropiane për të drejtat e njeriut

Gjykata Evropiane e të drejtave të njeriut është themeluar në vitin 1959 dhe i rregullon kërkesat individuale ose shtetërore për pretendime për shkelje të të drejtave civile dhe politike të përcaktuara në Konventën Evropiane për të drejtat e njeriut. Nga viti 1998 kjo gjykatë punon me kohë të plotë ashtu që edhe individë mund të drejtohen direkt. Në gati pesëdhjetë vjet, Gjykata ka sjellë më shumë se 10,000 aktgjykime. Ata janë obligative për palët e interesuar dhe të përfshira dhe i kanë detyruar qeveritë të ndryshojnë legjisllacionin e tyre dhe praktikën administrative. Praktika e Gjykatës e bën Konventën një instrument të fuqishëm për të përmbushur sfidat e reja dhe forcimin e sundimit të ligjit dhe demokracisë në Evropë.

Si të parashtrohet një aplikacion në Gjykatën Evropiane të të drejtave të njeriut²¹.

Gjuhët zyrtare të Gjykatës Evropiane të të drejtave të njeriut janë anglishtja dhe frëngjishtja, por pala mund të aplikojë me shkrim në Sekretariat në gjuhën zyrtare të një prej shteteve që e kanë ratifikuar Konventën. Për të filluar procedura është e nevojshme që të plotësohet Formular për ankesë, krejtësisht, dhe të nënshkruhet nga ankimesi dhe përfaqësuesi i tij/saj. Nëse ankesa parashtrohet me postë elektronike ose faks, formulari i ankesës i plotësuar në letër duhet të dërgohet me postë. Por së pari, është e rëndësishme të shteren të gjitha mjetet ligjore vendore. Më poshtë janë paraqitur disa çështje relevante nga Gjykata.

12.5 Komiteti për harmonizim me Konventën e Aarhusit

E drejta e qasjes në drejtësi është një term që e përshkruan shtyllën e tretë të Konventës së Aarhusit dhe përfshin edhe të drejtën e një mjeti juridik. Në lidhje me shtyllën e tretë të KA, kjo e drejtë ka të bëjë me një rishikim të mundshëm të vendimeve të marra nga organet relevante të shkallës së dytë, përmes përdorimit të mjeteve juridike në lidhje me dy shtyllat e para të Konventës së Aarhusit - e drejta për qasje në informacione dhe e drejta e publikut për të marrë pjesë në vendimmarrje. Kjo është gjithashtu e rëndësishme kur bëhet fjalë për procedurat për shqyrtim të veprave dhe lëshimeve nga persona privatë dhe autoritete publike në kundërshtim me dispozitat e legjisllacionit të tyre kombëtar për mjedisin jetësor. E drejta për qasje para drejtësisë nënkupton të drejtën për qasje te te mjetet juridike, në dispozicion para gjykatës ose ndonjë organ tjetër të pavarur dhe të paanshëm të themeluar me ligj.

²⁰ Neni 9, paragrafi 3, i Konventës së Aarhusit

²³ Secila palë do të sigurojë që subjektet publike (të cilat plotësojnë kriteret e përcaktuara në ligjin kombëtar, nëse ka) të kenë qasje në procedurat administrative ose gjyqësore për veprime dhe mosveprime sfiduese nga persona fizikë dhe autoritete publike të vendosura atje në kundërshtim me dispozitat e ligjit kombëtar të asaj pale kontraktuese në lidhje me mjedisin jetësor.

²¹ https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_ENG.pdf

Në vitin 2002, në mbledhjen e parë të vendeve nënshkruese në Luka, Itali, u mor një Vendim me të cilin u themelua një mekanizëm për zbatimin e dispozitave të Konventës - Mekanizmit Ankesave të Aarhusi. Ky organi është definuar si „natyrë jo konfrontuese, jo gjyqësore dhe këshilluese, për të konsideruar pajtueshmërinë e dispozitave të kësaj Konvente“. Kjo sugjeron që qëllimi i saj nuk është të zgjidhë mosmarrëveshje kundër shteteve të caktuara, por të ndihmojë në identifikimin e mangësive në transponimin dhe zbatimin e Konventës dhe të japë rekomandime për anulimin e tyre.

Konventa ka një mekanizëm unik për verifikimin e pajtueshmërisë, i cili mund të aktivizohet në katër mënyra:

1. Pala (shteti nënshkrues i Konventës) paraqet një kërkesë për pajtueshmërinë e vet me Konventën;
2. Pala (shteti nënshkrues i Konventës) paraqet një kërkesë për pajtueshmërinë e palës tjetër (vendi nënshkrues i Konventës);
3. Sekretariati i Konventës i referohet Komitetit, përkatësisht paraqet një referat; ose
4. Një anëtar i publikut mund të paraqesë një komunikim kundër shtetit nënshkrues të Konventës

Komiteti i Ankesave të Aarhusit ka 3 funksione kryesore:

1. të rishikojë të gjitha ankesat, referatet ose komunikimet;
2. me kërkesë të Takimit të palëve për të përgatitur një raport mbi transponimin dhe zbatimin e Konventës në disa vende nënshkruese;
3. të monitorojë, vlerësojë dhe mundësojë transponimin dhe zbatimin e Konventës në vendet nënshkruese.

Forca ligjore e Komitetit të Apelit të Aarhusit qëndron në atë që pas raportit dhe rekomandimeve të Komitetit, Takimi i palëve mund të marrë masa të përshtatshme për të arritur pajtueshmërinë e plotë.

Një nga mënyrat me të cilat mund të fillohet një procedurë përpara Komitetit të Ankesave në Aarhusit është parashtrimi i një komunikimi (ankese) nga publiku. Ky opsion ligjor është në dispozicion për çdo person fizik ose juridik, përfshirë organizatat e shoqërisë civile.

Publiku mund të komunikojë në më tepër baza:

- Mangësi e përgjithshme institucionale - një shtet nënshkrues nuk i ndërmerr masat e nevojshme legislative, rregullatore ose masa të tjera të nevojshme për zbatimin e Konventës në përputhje me nenin 3 paragrafi 1;
- Mos përmbushja e objektivave specifike të Konventës - një shtet nënshkrues ndërmerr masa të caktuara legislative, rregullatore ose masa të tjera për të zbatuar Konventën të cilat nuk i arrijnë objektivat e saj; dhe
- Shkelje konkrete e një të drejte ose detyrimi sipas Konventës - një shtet nënshkrues ndërmerr një veprim të caktuar me të cilin shkelet ndonjë dispozitë konkrete.

12.6 UNECE – Komisioni i KB për Evropë

Shqetësimi i UNECE për çështjet e mjedisit jetësor daton që nga viti 1971, kur u formua një grup këshilltarësh të lartë të qeverive të UNECE për çështje që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor, që rezultoi me formimin e Komiteti për Politika për mjedisin jetësor, i cili tani mblidhet një herë në vit.

Qëllimi i tij kryesor është të vlerësojë përprjekjet e vendeve për të ulur ngarkesën nga ndotja dhe menaxhimin me burimet natyrore, të integrohen politikat ekologjike dhe socio-ekonomike, t'i harmonizojnë kushtet dhe politikat e mjedisi jetësor në rajon dhe të nxisin përfshirjen e publikut në lidhje me mjedisin jetësor dhe në vendimmarrje.

Komiteti është organi i përgjithshëm drejtues i aktiviteteve mjedisore të UNECE.

Puna e Komitetit bazohet në disa shtylla strategjike:

- Sigurimi i një sekretariati për procesin “Mjedisi jetësor për Evropën” dhe pjesëmarrje në promovimin rajonal të Agjendës 21;
- Zhvillimi dhe zbatim të Udhëzimeve të UNECE për vlerësim të mjedisit jetësor në vendet e UNECE që nuk janë anëtare të OECD; DERI KËTU
- Mbikëqyrje të aktiviteteve të UNECE për monitorim, vlerësim dhe raportim për mjedisin jetësor;
- Rritja e efektivitetit të përgjithshëm të marrëveshjeve shumëpalëshe për mjedis jetësor të UNECE dhe lehtësimi i shkëmbimit të përvojave për zbatimin e marrëveshjeve shumëpalëshe për mjedis jetësor: Konventa GJEDNJ, Konventa e Aarhusit, Konventa për ndotjen ndërkufitare të ajrit, Konventa për mbrojtje dhe përdorim të rrjedhave të ujërave ndërkufitare dhe liqenet ndërkombëtare dhe Konventa për pasojat ndërkufitare nga aksidentet industriale.
- Pjesëmarrja dhe/ose lehtësimi i shkëmbimit të përvojave në një numër aktivitetsesh ndërsektoriale të ndërmarrja nën udhëheqje të UNECE (për shembull, arsim për zhvillim të qëndrueshëm, transport, shëndeti dhe mjedisi jetësor, ndërtimet e gjelbra) ose në partneritet me organizata të tjera (p.sh. nisma për siguri, proces evropian për mbrojtje të mjedisit dhe shëndetit).

13. Praktika gjyqësore në gjykatat kombëtare në vende të ndryshme në botë dhe Evropë

13.1 Praktika gjyqësore në Armeni

Çështja Teghout 30 tetor 2009 dhe 1 prill 2011 Rezume numër 1 (30 tetor 2009)

Tre organizata joqeveritare - Qendra kundër korrupsionit e Transparensiu Interneshënëll, Ekoera dhe Zyra e Komitetit të Helsinkit e qytetarëve të Vannadzor - kanë paraqitur një padi përpara Gjykatës Administrative të Armenisë për të kundërshtuar ligjshmërinë e akteve administrative që lejojnë nxjerrjen e bakrit-molibden në rajonin e Teghut. Gjykata Administrative e ka refuzuar ankesën, duke iu referuar neneve 3 dhe 79 të Ligjit për procedurë administrative të Armenisë. Nenet e përmendura kanë parashikuar se personat juridikë dhe fizikë janë konsideruar se kanë qasje në drejtësi nëse veprimet administrative, lëshimet dhe veprimet i shkelin ato ose ato mund të shkelin drejtpërdrejt të drejtat e tyre dhe interesat legjitime. Duke e hedhur poshtë vendimin në Gjykatën e Kasacionit të Armenisë, OJQ-të Transparensi interneshënëll dhe Ekoera kanë kërkuar nga gjykata që të rrëzojnë vendimin sipas nenit 9 të Konventës së Aarhusit, që është pjesë integrale e sistemit juridik të Armenisë sipas nenit 6 të Kushtetutës së Armenisë.

Gjykata e kasacionit ka deklaruar se OJQ Ekoera është një entitet i themeluar në bazë të ligjit armen për OJQ-të dhe i plotëson kërkesat e legjislacionit kombëtar dhe e promovon mbrojtjen e mjedisit jetësor në bazë të misionit dhe objektivave të përcaktuara në statutin e saj. Kështu, Gjykata konstatoi se OJQ-ja Ekoera kishte të drejtën e hyrjes në drejtësi para gjykatave në lidhje me çështje me mjedisin jetësor. Megjithatë gjykata ka konstatuar OJQ-ja Transparensi Interneshënëll Qendra për anti-korrupsion nuk kishte interes të mjaftueshëm për këtë çështje dhe për këtë arsye nuk ka pas qasje në drejtësi në interes të mbrojtjes publike ekologjike. Në bazë të vendimit e mësipërm, Gjykata Administrative e ka pas për obligim të merrte në konsideratë elementet thelbësore të çështjes.

Rezime numër 2 (1 prill 2011)

Në një aktgjykim të 24 marsit 2010, Gjykata Administrative e Armenisë e ka riafirmuar qëndrimin e saj mbi gjendjen e OJQ-së Ekoera, sipas së cilës ferrosna fizikë dhe juridikë nuk mund të kërkojnë mbrojtje të «ndonjë ose ndonjë të drejte abstrakte» në gjykatë. Edhe një herë, kërkesa e OJQ-së ekologjike është refuzuar. Të pakënaqur me këtë, OJQ-ja Ekoera përsëri ka apeluar në Gjykatën e Kasacionit të Armenisë. Megjithatë, Gjykata e Kasacionit në vendimin e 1 prillit 2011 ka deklaruar: «... Në vendimin nr. 906, Gjykata Kushtetuese e Armenisë e shqyrtoi kushtetutshmërinë e fjalës së vet për termin shkëlur. Në nenin 3 paragrafi 1 të Kodit Ekonomik të Armenisë ka përcaktuar se dispozita është në përputhje me Kushtetutën e Armenisë. Nga logjika e legjislacionit armen rrjedh se mbrojtja efektive e të drejtave të shkëlura përfshin, ndër të tjera, të drejtën për t'u gjykuar në një gjykatë të ligjit për subjektet, të drejtat e të cilave janë shkëlur drejtpërdrejt. «Në bazë të konkluzionit të Gjykatës Kushtetuese e në lidhje me dispozitat përkatëse të Kodit për procedurë administrative të Armenisë, Kodin e procedurës civile të Armenisë, Gjykata e Kasacionit e ka refuzuar ankesën për kasacion dhe e ka miratuar vendimin e 24 marsit 2010 të Gjykatës Administrative Armene.²²

13.2 Praktika gjyqësore në Belgjikë

Lenaerts c.s. v. nv 's Heerenbosch, Nr. 70/2007

Konteksti

Akti i 12 janarit 1993 «përcaktimi i së drejtës së veprimi për mbrojtje të mjedisit jetësor» iu lejon organizatave ekologjike që plotësojnë kërkesa të caktuara, të fillojnë procedura për ndërprerjen e veprimeve që qartë janë shkelje e ligjit për mjedis jetësor ose janë kërcënime serioze për kundërvajtje të tilla para Kryetarit të Gjykatës së shkallës parë (Gjykata e qarkut). Ligji e autorizon kryetarin e gjykatës së shkallës parë të përcaktojë dhe, kur është e përshtatshme, të urdhërojë ndërprerjen e sjelljeve të gabuara ose kërcënimeve serioze për kundërvajtje të tilla, ose të urdhërojë masa për të parandaluar dëmtimin e mjedisit jetësor.

Përveç organizatave për mbrojtje të mjedisit jetësor, autoritetet administrative dhe komunale mund të ndërmarrin masa për ta ndaluar atë. Veç kësaj, neni 271 i ligjit të ri komunal lejon një ose më shumë banorë të një komune të veprojnë në emër të komunës nëse kryetari dhe zyrtarët nuk e bëjnë këtë. Shumë shpejt në praktikën gjyqësore u pranua që kjo dispozitë mund të kombinohej me Aktin e 12 janarit 1993, në mënyrë që qytetarë individualë të mund të sillnin një procedurë të tillë në dobi të organit komunal që i plotëson kushtet duke e marrë vendin e komunës që nuk pranon të ndërmarrë një veprim të tillë. Kjo praktikë gjyqësore u aprovua nga Gjykata Supreme (Hof van Cassatie, 14 shkurt 2002, RW 2001-2002, 1504), kur nga leximi i përbashkët i dy Veprimeve të lartpërmendura përcaktoi që nëse kryetari i komunës dhe zyrtarët nuk ndërmarrin veprime në ato rrethana, një ose më shumë banorë mund të ndërmarrin veprime ligjore në emër të komunës për të mbrojtur mjedisin jetësor. Interesi nuk duhet të demonstron procedurë për ndërprerje nuk varet nga gjendja e shpejtësisë apo urgjencës (Hoff van Casati, 5 mars 1998, TMR 1998, 161).

Rast

Disa banorë të komunës Ostmal në lidhje me qëndrimin, në emër të asaj komune kanë miratuar një procedurë kundërvajtëse bazuar në lejen e ndërtimit nga e njëjta komunë e cila dyshohet se ishte dhënë në mënyrë të paligjshme. Banori ka ngritur padi pasi këshilli shtetëror (Gjykata Supreme Administrative) e ka refuzuar kërkesën për pezullim të lejes. Kryetari i Gjykatës së shkallës parë në Antwerpen e ka shpallur aktin të papranueshëm, duke deklaruar se neni 271 i aktit të ri komunal nuk mund të zbatohet kur leja ishte lëshuar nga komuna në favor të së cilës banorët kishin ndërmarrë veprime. Pas ankesës, Gjykata e Apelit Antwerpen ka dërguar pyetje kushtetuese në Gjykatën Kushtetuese nëse dispozitat i shkelin nenet 10, 11 dhe 23 të Kushtetutës, nëse interpretohen në atë mënyrë që procedura e ndalesës ishte e përjashtuar kur komuna e ka paraqitur lejen e ndërtimit ose ekologjike.

²² http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/ARMENIA/Armenia_2009_2011_Teghout.pdf

Aktgjykimi i Gjykatës

Gjykata Kushtetuese ka vendosur që nëse këto rregulla interpretohen në atë mënyrë që e drejta për të «zëvendësuar veprimin» nuk mund të ushtrohet nga qytetarë individualë në rastet kur (nga hipoteza të paligjshme) leja ishte lëshuar nga të njëjtat autoritete vendore për aktivitetin e të kritikuar që e dëmton mjedisin jetësor. Interpretimi i tillë do të bënte dallim në trajtimin e qytetarëve që nuk mund të justifikohet. Interpretimi i tillë shkelte parimin e barazisë dhe mosdiskriminimit të përfshirë në nenet 10 dhe 11 të Kushtetutës. Vetëm interpretimi që lejon qytetarët të prezantojnë një veprim të tillë është në përputhje me dispozitat e përcaktuara të Kushtetutës. Si rezultat, veprimi duhet të shpallet i pranueshëm.²³

**VZW Milieufrent Omer Wattez v. Deputatie Provincie Oost-Vlaanderen/
stad Geraadsbergen – Intervening party: VZW Vlaams Zweefvliegcentrum,
Nr. 193.593**

Leja ekologjike ishte lëshuar nga qeveria provinciale e Ostt-Vlaannenden për punë të një aeroporti për aeroplanë pa motora në një zonë bujqësore skenike dhe të vlefshme. Vendimi u parashtruar nga VZW Milieufrent, duke pretenduar se shkelte skicat e planifikimit në zonë të tillë. Lidhur me çështjen e pranueshmërisë, Këshilli i shtetit ka deklaruar se sipas akteve nënligjore të tij, «VZW Milieufrent Omer Wattez» është një OJQ ekologjike që është aktive në rajonin Ardenet Flamane, të cilit i takon qyteti Gerardsbergen. Interesi kolektiv për funksionimin e OJQ-ve është mjaft i specializuar dhe i referohet planifikimit të përdorimit të tokës, mbrojtjes së mjedisit jetësor dhe mbrojtjes së natyrës. Ky synim nuk përkon me interesin e përgjithshëm, as me interesat individuale të anëtarëve të tij. Përkundrazi, buron nga leximi i kombinuar i nenit 2, paragrafi 5 dhe nenit 9, paragrafi 2 i Konventës së Aarhusit, i cili sugjeron që OJQ-të ekologjike si ankimues duhet të kenë qasje efektive në drejtësi. Në Konventë, OJQ-të ekologjike duhet të kenë qasje në Këshillin shtetëror. Kështu, vendimi i qeverisë provinciale të 2 shkurtit 2006 për të dhënë një leje të tillë u anulua²⁴

Në rastin e përmendur, ku bëhet fjalë për një vendim për lëshim të lejes së diskutueshme për ndërtimin e një aeroporti për aeroplanë pa motorë në zonë bujqësore, Këshilli shtetëror si autoritet kompetent ka lejuar që një organizatë joqeveritare që vepron në fushën e mjedisit jetësor të ketë legjitimitet aktiv për të kundërshtuar vendimin, përkatësisht të paraqitet si palë në një procedurë pas ankesës kundër vendimit të shkallës së parë.

Kjo OJQ e merr legjitimitetin dhe ligjshmërinë direkt nga neni 2 paragrafi 5 dhe 105 si dhe neni 9 i Konventës së Aarhusit, ku në mënyrë të qartë thuhet që OJQ-të ekologjike duhet të kenë qasje efektive në drejtësi. Në këtë rast, ata duhet të kenë qasje në Këshillin shtetëror, i cili është kompetent për të vendosur për ankesën. Rezultati i procedurës është anulimi i vendimit të qeverisë provinciale të 02.02.2006 për lejen e dhënë.

Përfundim: Këshilli shtetëror e ka njohur interesin juridik të organizatave joqeveritare ekologjike që ata të paraqiten si palë në procedura, përkatësisht rastin konkret në procedurë administrative. Zbatimi i drejtpërdrejtë i nenit 2 paragrafi 5 dhe nenit 9 të Konventës së Aarhusit siguron qasje në drejtësi për OJQ-të e specializuara në fushën e mjedisit jetësor.

13.3 Praktika gjyqësore në Hungari

Çështja: Menaxhimi me mbeturina në fshatin Kamposhmero

Vendimet administrative materiale, p.sh. lejet, mund të jenë subjekt i ankesave nga ata që kanë një pozicion juridik në bazë të Ligjit të Procedurës Administrative para vitit 2017 në Hungari. Ankesat e tilla duhet patjetër të parashtrohen deri te organi kompetent që ka marrë vendimin e shkallës së parë brenda 15 ditëve nga dorëzimi i vendimit palës në këtë rast. Në rast se afati i paraqitjes së ankesës ka skaduar, pala mund të kërkojë një leje të jashtëzakonshme ankese për 8 ditë shtesë nga skadimi i 15 ditëve të rregullta. Banorët e Kaposhmero, një fshat i vogël në

²³ http://www.unecce.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/TFon_A_to_J/Belgium_2007_Lenaerts.pdf

²⁴ http://www.unecce.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/BELGIUM/ConseilEtatVZW_Milieufrent/Belgium_2009_VZW_Milieufrent.pdf

Hungari, vunë re një ditë se makinat për punët e rënda tokësore po arrinin në fshatin e tyre. Shumë shpejt ata kanë mësuar se ishte një lokacion ri për menaxhim të mbeturinave për prishje, bluarje të tullave dhe betonit në periferi të fshatit.

Banorët gjithashtu kanë zbuluar se objekti i kishte lejet e nevojshme të lëshuara nga autoriteti kompetent, megjithëse nuk kishin qenë të informuar. Sapo e njohën seriozitetin e situatës, banorët kërkuan një kopje të lejes për lokacionin. Pasi e morën, ata paraqitën një ankesë brenda 15 ditësh, afati ligjor për të cilin ishte siguruar mjete juridik administrativ në Hungari. Përgjigja e Agjencisë kombëtare për mjedis jetësor, forumi i apelit në atë rast, ishte se ankesa e banorëve ishte parashtruar shumë vonë. Agjencia kishte pretenduar që palët ankimese është dashur të kërkojnë pushim të jashtëzakonshëm për ankesë për çka kishte pas afat prej tetë ditësh. Për shkak se nuk e kishin bërë këtë, ankesa e tyre ishte vjetruar dhe refuzuar si e papranueshme pa e shqyrtuar esencën e detajeve. Banorët pastaj kanë ngritur padi kundër atij vendimi. Në aktgjykimin e vete, Gjykatat Administrative dhe ajo e Punës në Peç e kanë konfirmuar vlefshmërinë e argumenteve të qytetarëve dhe i kanë urdhëruan Agjencinë që të vendoste nëse çështja kishte bazë ose jo, duke marrë parasysh ankesat materiale të qytetarëve. Gjykata ka vërtetuar se koha që është e parapare për ankesë nuk mund të fillonte përpara se qytetarët të ishin njoftuar siç duhet në mënyrë të përshtatshme për marrjen e ndonjë vendimi. Askush nuk mund të privohet nga e drejta për një mjet juridik nëse ai nuk ka pasur një mënyrë të arsyeshme të dijë për ndonjë akt administrativ. Nëse vendimi i autoritetit kompetent nuk është bërë kurrë publike, veçanërisht për ata me interes juridik në këtë rast, atëherë e drejta për një mjet juridik bëhet joefektiv.²⁵

Përfundim: Afati për ankesë fillon që nga momenti kur vendimi u dorëzohet subjekteve, pra nga momenti kur ata e kanë zbuluar ose kanë mundën padyshim të zbulojnë se është marrë një vendim i tillë.

13.4 Vërejtje përmbyllëse

Mund të konkludohet se sfidat kryesore praktike që kanë të bëjnë me procedimin e çështjet të ndërlikdhura me mjedisin jetësor janë:

- Mungesa e vetëdijes juridike te individë dhe organizatave joqeveritare për mundësinë e apelit të vendimeve administrative;
- Mungesa e mekanizmave për ndihmë juridike falas për të mbështetur persona ose OJQ të interesuara, në përputhje me ligjin në fuqi;
- Mungesa e avokatëve/specialistëve juridikë kompetent për t'u marrë me ankesat administrative mjedisore;
- Mungesa e kurseve të specializuara në fushën e legjislacionit për mjedisin jetësor në nivelin e arsimit të lartë, për të zhvilluar aftësi juridike të studentëve në adresimin e çështjeve të mjedisit jetësor në organet administrative ose gjyqësore.

Duhet të theksohet se ka një numër të vogël të çështjeve kur ndonjë organizatë joqeveritare që vepron si paditëse ka ngritur aktpadi përpara gjykatës në emër të interesit publik. Disa nga sfidat përfshijnë rrezikun e përsëritjes së dëmeve mbi mjedisin jetësor, kur vendim gjyqësor nuk mund të zbatohet.

²⁵ http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/HUNGARY/Hu_2018_Kaposmero_Summary.pdf

14. Praktika të mira për të drejtat e njeriut dhe mjedisin jetësor

14.1 Actio popularis

Në përgjithësi, e drejta për një mjedis të shëndoshë jetësor është një nga të drejtat themelore të njeriut, ndërsa mjedis i shëndoshë jetësor është në interes të publikut, dhe nëse kjo merret parasysh, ligjvënësi duhet të parashikojë mundësinë e actio popularis në procedime dhe mosmarrëveshje në rastet e shkeljes së të drejtës për mjedis të shëndoshë jetësor.

Si shembuj pozitivë dhe praktikë e mirë duhet t'i marrim parasysh disa shtete në të cilat actio popularis është i mundshëm. Ky është rasti me Portugalinë, që është ndoshta vendi me dispozicionin më të gjerë të mjeteve juridike administrative dhe gjyqësore. Kushtetuta Portugeze e njeh actio popularis në proceset gjyqësore, përfshirë edhe procedurat për shëndetin publik, të drejtat e konsumatorit, cilësinë e jetës, ruajtjen e mjedisit jetësor dhe trashëgimisë kulturore, etj.

- Në Mbretërinë e Bashkuar, Irlandë dhe Letoni, interpretimi i gjerë i gjykatave mbi konceptin e «interesit» ka çuar në njohjen de-fakto të actio Popularis..

Në disa vende, actio Popularis është i mundur për raste specifike:

- Në Spanjë ekziston një actio Popularis për planifikimin e përdorimit të tokës, ujërat bregdetare, parqet kombëtare dhe ligjin penal;
- Në Estoni ekziston actio popularis për planifikim të përdorimit të tokës.
- Në Slloveni, paditë civile, Ligji për mbrojtjen e mjedisit jetësor gjithashtu u jep qasje në gjykatat civile qytetarëve të cilët veprojnë si individë ose përmes shoqërive, shoqatave dhe organizatave.²⁶
- Në R. Maqedonia e Veriut, Kushtetuta parashikon përdorimin e actio popularis.

14.2 Praktika të mira për qasje në drejtësi në fusha të tjera

Meqenëse Ligji i ri për parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi²⁷ është pjesë e kornizës ligjore për mbrojtjen e të drejtave të njeriut, është e pashmangshme që t'i shqyrtojmë në kuptim të rregullimit të tyre. Qëllimi i këtij ligji është të sigurojmë të parimit të barazisë dhe mosdiskriminimit në realizimin e të drejtave dhe lirive të njeriut.²⁸ Neni 3 paragrafi 1 thuhet se ky ligj zbatohet për të gjithë personat fizikë dhe juridikë.²⁹ Personat që konsiderojnë se janë viktimat të diskriminimit të parashirojnë ankesë deri te Komisioni, me shkrim ose verbalisht me procesverbal, pa detyrim për të paguar tarifë dhe kompensim tjetër.³⁰

Ligjvënësi ka lënë vend që personi i cili e konsideron veten të diskriminuar që para Komisionit të përfaqësohet nga ndonjë shoqatë, fondacion ose sindikatë me pëlqimin paraprak.³¹ Shoqatat, fondacionet, ose organizata dhe institucione të tjera të shoqërisë civile që kanë një interes të ligjshëm për të mbrojtur interesat në një grup të caktuar ose brenda veprimtarisë së tyre ku janë të angazhuar në mbrojtje kundër diskriminimit, mund të parashirojnë ankesë, nëse mendojnë se veprimet e një personi të caktuar fizik ose juridik janë të diskriminuar ndaj më shumë persona.³² Personat të cilët fillojnë një procedurë gjyqësore për mbrojtje nga diskriminimi janë të liruar nga

26 The Aarhus Convention: how are its access to justice provisions being implemented? (Belgium 2 June 2008)

27 Ligji për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

28 Neni 2 i Ligjit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

29 Neni 3 paragrafi 1 i Ligjit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

30 Neni 23 paragrafi 1 i Ligjit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

31 Neni 23 paragrafi 2 i Ligjit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

32 Neni 23 paragrafi 3 i Ligjit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

pagesa e tarifave gjyqësore. Shpenzimet për tarifën gjyqësore për personat i ngarkohen Buxhetit të Republikës së Maqedonisë së Veriut.³³

Ajo që është më interesante është se kjo është një nga të drejtat themelore të njeriut (njëlloj sikurse e drejta e njeriut për mjedis të shëndoshë jetësor), ndërsa ky projektligj lejon *actio popularis*, përkatësisht padi për mbrojtje kundër diskriminimit me interes publik. Duhet ta kemi parasysh edhe që një mjedis i shëndoshë jetësor është gjithashtu me interes publik, prandaj besojmë se nevoja për *actio popularis* është e pashmangshme edhe sipas ligjit për ndihmë juridike falas, duke pasur parasysh që sipas Konventës së Aarhusit kostot e propozuara në procedurë janë minimale.

Gjithmonë në raste të mosmarrëveshjeve në fushën e mjedisit jetësor duhet të merren parasysh dispozitat e Ligjit për procedurën civile, i cili e rregullon sigurimin e masave paraprake, ndërsa ajo i nënshtrohet kostove gjyqësore. Përkatësisht, gjatë procedurës, gjykata me propozim të palës mund të përcaktojë masa të përkohshme për të parandaluar veprime të dhunshme ose për të shmangur dëme të riparueshme.³⁴ Masat e përkohshme janë të rëndësishme në mosmarrëveshjet në fushën e mjedisit jetësor, sepse sipas natyrës tyre, në shumicën e rasteve, aplikimi i masave të tilla do të çonte në parandalim ose shmangie të dëmit të riparueshëm.

Duke pasur parasysh faktin se këto janë të drejta të njeriut, të garantuara me Kushtetutën e shtetit, ato duhet patjetër të rregullohen në baza të barabarta, përkatësisht e drejta e parandalimit dhe mbrojtja ndaj diskriminimit nuk mund të rregullohet në mënyrë shumë më të favorshme sesa bëhet me të drejtën për mjedis të shëndoshë. Ne duhet të angazhohemi për të përmirësuar ligjet që i rregullojnë të drejtat themelore të njeriut, që ato të përmbajnë zgjidhje të qëndrueshme juridike, në mënyrë që të gjithë njerëzit të mbrohen me ligj dhe në mënyrë të ligjshme.

15. Rekomandime për qasje në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor

Rekomandimet që rezultojnë kanë për qëllim forcimin e institucioneve për të vepruar në rastet që kanë të bëjnë me shkeljet e së drejtës për jetë dhe mjedisin jetësor, si në procedurat e mëparshme ashtu edhe në ato gjyqësore.

Para së gjithash, të forcohet ndihma juridike e mëparshme për të lehtësuar zgjidhjen e problemeve juridike përpara fillimit të procedurave gjyqësore, përkatësisht për zgjidhje jashtë gjyqësore të mosmarrëveshjeve si një formë «më e lirë» e ndihmës juridike falas, përkatësisht ndërmjetësimi. Me qëllim të jetësimit të institutit të ndërmjetësimit në legjislacionin maqedonas, qytetarët duhet të kenë qasje të lehtë në informacionet relevante në një gjuhë të qartë dhe të kuptueshme.

Sigurimi i qasjes në drejtësi efektive për të gjithë, përkatësisht ulje të kostove gjyqësore sipas Ligjit për taksa gjyqësore, Ligjit për taksat administrative dhe Ligjit për procedurë civile, i cili parashikon kategori të cënueshme të qytetarëve, si dhe palë të tjera në përputhje me këto ligje, por edhe në përputhje me nenin 9, paragrafi 4 i Konventës së Aarhus, i cili përcakton: dhe pa kufizime në paragrafin 1 të tekstit paraprak, procedurat e përmendura në paragrafët 1, 2 dhe 3 do të sigurojnë masa adekuate dhe efektive për të eliminuar pasojat, duke përfshirë lëshimin e urdhrave gjyqësore (kur është e përshtatshme), dhe se do të jenë të drejta, në kohë dhe jo shumë e shtrenjta. Vendimet e gjykatave dhe (kur është e mundur) organet e tjera do të vihen në dispozicion të publikut «.

Kështu që, qasja në drejtësi duhet të lehtësohet duke zvogëluar ose heqjen e plotë të shpenzimeve administrative dhe gjyqësore për çështjet që janë në pjesën e mbrojtjes së mjedisit jetësor.

33 Neni 39 paragrafi 1 dhe 2 i Ligjit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 101 datë 22.5.2019

34 Neni 407 paragrafi 1 i Ligjit për procedurë civile (Gazeta Zyrtare e RMV, nr. 7 datë 20.01.2011)

Për momentin, qytetarët dhe shoqatat civile duhet të ofrojnë ekspertizë me shpenzimet e tyre. Një problem tjetër për të adresuar është cilësia e ekspertizës dhe nëse ajo mund të arrijë qëllimin për të cilin është bërë, përkatësisht të bëjë lidhjen me ndikimin mbi shëndetin dhe jetën e njeriut në aspekt të kapacitetit të të gjithë sistemit gjyqësor.

Propozohet që të merret në konsideratë ideja e krijimit të një Fondi për ekspertizë që do të sigurojë ekspertë të interesuar për të marrë pjesë në raste të interesit publik, ku e drejta për një mjedis të pastër të qytetarëve është e rrezikuar, për një tarifë preferenciale ose pro bono do t'i vinin në dispozicion aftësitë e tyre. pajisje dhe kushte për ekspertizë me koston më të ulët të mundshme, në përputhje me nenin 9 paragrafi 4 të Konventës së Aarhusit.

Sa i përket qasjes në drejtësi për çështjet në fushën e mjedisit jetësor, procedurat janë ngritur në bazë të nenit 9 të Konventës së Aarhusit, e cila është ratifikuar dhe është pjesë e sistemit juridik të brendshëm dhe është ende në zhvillim e sipër.

Duke marrë parasysh programet për trajnim të vazhdueshëm të gjyqtarëve dhe prokurorëve publik, është e qartë që gjyqtarët vizitojnë trajnime çdo vit në lidhje me Ligjin për mjedisin jetësor dhe se vëmendje e veçantë i kushtohet krimeve në fushën e mjedisit jetësor. Ka madje edhe të ashtuquajtur prokurorë të gjelbër, të cilët janë pjesë e Rrjetit/Asociacionit Evropian, për aktivitetet e të cilëve nuk ka asnjë informacion³⁵. Akademia për Gjykatësit dhe Prokurorët Publikë është e hapur për bashkëpunim me ekspertë të jashtëm dhe organizata të shoqërisë civile, kështu që ka hapësirë për trajnime më të përqendruara dhe të specializuara për Konventën e Aarhusit dhe legjislacionin nga fusha e mjedisit jetësor, përkatësisht studimin e praktikës gjyqësore të Komisionit për pajtueshmëri me Konventa e Aarhusit.

Shteti, përkatësisht institucionet, duhet t'i kushtojnë vëmendje promovimit të drejtës për ndihmë juridike falas dhe të sigurojnë transparencë të punës së institucioneve dhe organizatave përgjegjëse për zbatimin e LNJF. Në këtë drejtim, propozohet të përmirësohet niveli i informimit të publikuar për mundësitë për qasje në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor.

Gjithashtu, shteti, përkatësisht institucionet, duhet të sigurojnë realizim të drejtës për qasje në informacione që kanë të bëjnë me mjedisin me mjedisin jetësor, të sigurojnë pjesëmarrje të publikut dhe të sigurojnë qasje në drejtësi me shpenzime të zvogëluara në procedurë në përputhje me Konventën e Aarhusit.

Ekziston nevoja për një kujdes më të madh të gjyqësorit në zgjidhjen e çështjeve nga mjedisi jetësor dhe angazhim më të madh të Prokurorisë publike për të filluar procedurat në të njëjtën pjesë.

Duke pasur parasysh që Ligji i ri për Ndhimën juridike falas nuk e përjashton mjedisin si një fushë në të cilën mund të kërkohej ndihmë juridike falas, duhet të punohet për të inkurajuar individët të cilët i plotësojnë kriteret nën NJF për përdorimin e tij. Duke e promovuar këtë mundësi, do të ofrohet vizibilitet për qytetarët. Në të njëjtën kohë, ajo do të forcojë implementimin e Konventës së Aarhusit si një mekanizëm ekzistues për qasje në drejtësi ekologjike. Publiku i interesuar duhet të njoftohet me ndërmjetësimin paraprak në mosmarrëveshje për mjedisin jetësor, që mund të kontribuojë në afirmimin e së drejtës për mjedis të shëndosh në RMV.

Aplikim dhe njohuri më e madhe si të publikut ashtu edhe e gjyqësorit me të gjitha dokumentet ndërkombëtare të ratifikuar, si dhe përdorim të gjykatave ndërkombëtare si mekanizma pasi shteren të gjitha mjetet juridike në vendlindje.

Është e nevojshme të forcohen kapacitetet e Akademisë për Gjykatës dhe Prokurorë Publikë për të drejtën në fushën e mjedisit jetësor dhe KA, për të përcaktuar nëse gjyqtarët dhe prokurorët publik fitojnë njohuri relevante për këtë temë. Nëse vërtetohet që ka hapësirë për përmirësim të kapaciteteve, t'i qasemi zbatimit të trajnimeve shtesë dhe përgatitjeve shtesë me qëllim të përmirësimit të qasjes në drejtësi në fushën e mjedisit jetësor.

³⁵ European Network of Prosecutors for the Environment e формирана 2012 година

Propozohet të sigurohen informacione për numrin e procedurave të filluara në lidhje me të drejtën për mjedis të shëndoshë dhe të llogaritet shkalla e suksesit.

Sipas standardeve ndërkombëtare, është e nevojshme që e drejta për mjedis jetësor të shëndoshë të përfshihet në disa zgjidhje ligjore, përkatësisht gjithandej ku është e mundur, si një kategori e veçantë e të drejtave dhe udhëzimeve dhe mësimëve të mësuara për veprime të mëtejshme në rastet kur ajo shkelet.

Ka nevoja për të filluar diskutim me përfshirjen e Ministrisë së mjedisit jetësor, Ministrisë së drejtësisë, Prokurorisë dhe gjyqtarëve që e theksojnë rolin e tyre në forcimin e qasjes në drejtësi dhe uljen e barrierave. Duhet të ndërtohet ndërgjegjësimi për qasjen në drejtësi në përputhje me kërkesat e Konventës së Aarhusit, për të zvogëluar pengesat financiare dhe të tjera (për shembull, kërkesë për të përjashtuar taksat gjyqësore administrative për OJQ-të ekologjike të mund të përfshihen në dispozitat e Ligjit për mbrojtjen e mjedisit jetësor).

Është e nevojshme të përmirësohet sistemi për informimin e publikut për të drejtat dhe detyrimet që rrjedhin nga Kushtetuta, marrëveshjet e ratifikuara ndërkombëtare, Ligji për mjedisin jetësor, Ligji për menaxhimin e mbeturinave, Ligji për mbrojtjen e natyrës dhe ligje e akte nënligjore të tjera. Është e nevojshme të ndërtohen kapacitete në të gjitha nivelet e organeve shtetërore, NJVL-të dhe OShC-të, për pjesëmarrje aktive në sistem për informimin e publikut për të drejtat dhe detyrimet që kanë të bëjnë me mjedisin jetësor.

Në të njëjtën kohë, duhet të ofrohet qasje e lehtë dhe ndihmë juridike për qytetarët dhe kompanitë, për të marrë informacion mbi çështjet që lidhen me mjedisin dhe mbrojtjen ligjore në ushtrimin e kësaj të drejte përmes ndihmës juridike falas.

Më në fund, është e nevojshme që të përfshihet në mënyrë efektive dhe efikase publiku i gjerë në krijimin e politikave dhe ligjeve për mbrojtjen e mjedisit, veçanërisht në fushën e menaxhimit të mbeturinave.

16. BURIMET E SHFRYTËZUARA

1. Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/ARMENIA/Armenia_2009_2011_Teghout.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]
2. Commission v. French Republic, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62003CJ0239_SUM&from=FR [пристапено на 12.06.2019 год.]
3. Concul of Europe, Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 21/06/1993 - Treaty open for signature by the member States, the non-member States which have participated in its elaboration and by the European Union, and for accession by other non-member States: <https://www.coe.int/en/web/cm> [пристапено на 28.05.2019 год.]
4. Concul of Europe, <https://www.coe.int/en/web/about-us/structure> [пристапено на 07.05.2019 год.]
5. European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law (IMPEL), Законите за животна средина на Европската Унија (IMPEL): <https://www.impel.eu/about-impel/> [пристапено на 09.05.2019 год.]
6. http://www.adsdp.mk/adsdpmk/images/DRang/zakoni/ID_na_Zakonot_za_postaruvanje_po_pretstavki_i_predlozi_193_06112015.pdf. [пристапено на 05.04.2019 год.], „Службен весник на РСМ“ бр.93 од 26.07.2007, [пристапено на 29.05.2019 год.]
7. Parliamentary Assembly ,Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=16731&lang=en> [пристапено на 22.4.2019 год.]
8. Themis Network Europe, Статија објавена на [themisnetwork.eu](http://www.themisnetwork.eu), Објавено на <http://www.themisnetwork.eu/about-themis.html> [пристапено на 17.04.2019 год.]
9. United Nation, Climate Change, What is the Paris Agreement, <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement-0> [пристапено на 06.05.2019 год.]
10. Архуската конвенција: како се спроведува пристапот до правосудните одредби? (Белгија 2 јуни 2008 година), https://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/conf/closing_speech.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]
11. Веб страна Академинк.мк 17.01.2017, <https://akademik.mk/alternativnite-vonsudski-postapki-i-pristapot-do-pravda-evropskiot-parlament-i-sovetot-na-eu-za-medijatsijata-vo-graganskite-i-trgovskite-sporovi/> [пристапено 06.05.2019 год.]
12. Веб страна на Државен инспекторат за животна средина: http://www.sei.gov.mk/projects_page_mk.asp?ID=5
13. Деловник на Уставен суд на РСМ
14. Деловникот на Уставниот суд на РСМ
15. Директива 2003/4 / ЕЗ на Европскиот Парламент и на Советот од 28 јануари 2003 година за пристап до јавноста до информации за животната средина и за укинување на Директивата 90/313 / ЕЕЗ на Советот, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF> [пристапено на 31.05.2019 год.]
16. Договорот за ЕУ, Судовите на ЕУ се обврзани со меѓународните договори што ги склучува ЕУ, European Commission official web side, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, European Commission - Enlargement - Europe agreement, , https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/europe-agreement_en [пристапено на 11.04.2019 год.]

17. Европска Комисија, <http://ec.europa.eu/environment/waste/legislation/a.htm> [пристапено на 18.06.2019 год.]
18. Европска Конвенција за човековите права, https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_ENG.pdf [пристапено на 25.04.2019 год.]
19. Европската агенција за животна средина (EEA), <https://www.eea.europa.eu/about-us> [пристапено на 23.04.2019 год.]
20. Жан Клод Готрон, Јавноправни институти на римското право реципирани во денешните правни системи, Европско право, Скопје 2006, , <http://eprints.ugd.edu.mk/9927/1/Magisterska%20teza.pdf> [пристапено на: 21.06.2019 год.]
21. Жан Клод Готрон, Придонес во меѓународното регионално право, Европско право - Скопје 2006, страна 33
22. Закон за бесплатна правна помош, «Службен весник на РСМ» бр.101 од 22.05.2019 <http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20besplatna%20pravna%20pomos.pdf> [пристапено на 19.06.2019 год.]
23. Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ» бр.101 од 22.05.2019, <http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20besplatna%20pravna%20pomos.pdf> [пристапено на 13.06.2019 год.]
24. Закон за заштита на природата („Службен весник на РСМ“ бр.67/2004, 14/2006; 84/2007; 35/2010; 47/2011; 148/2011 ,59/2012 и 13/2013), <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/04b3bc15a4f14b3392180ebc7b584768.pdf> [пристапено на 12.06.2019 год.]
25. Закон за квалитетот на амбиентниот воздух, “Службен Весник на РСМ бр.47/2011” од 31.07.2011, <http://www.moerp.gov.mk/wpcontent/uploads/2014/09/Zakon%20za%20kvalitet%20na%20Vozduh%20-%20precisten%20tekst%20za%20informativni%20celi.pdf> [пристапено на 02.04.2019 год.]
26. Закон за постапување по претставки и предлози (Службен весник бр. 82/2008...193/2015)
27. Закон за ратификација на 4ти декември 1997 година “Сл. весник на РМ “бр. 61/97, а стапи на сила на 28 април 1998 година, http://www.zeleni.org.mk/fileadmin/user_upload/publications/Odrzliviot_Razvoj_i_Zivotnata_sredina_niz_dokumentite_na_UN.pdf [пристапено на 04.06.2019 год.]
28. Закон за спречување и заштита од дискриминација Службен весник на РСМ, бр. 101 од 22.5.2019 година, <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27,5Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf> [пристапено на 20.06.2019 год]
29. Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РСМ, бр. 101 од 22.5.2019 година
30. Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.50/10)
31. Законот за градење <http://pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4694> [пристапано на 22.04.2019 год]
32. Законот за животна средина, Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011,
33. Законот за изменување и дополнување на Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.150/15), <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27,5Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf> [пристапено на 20.06.2019 год]
34. Законот за изменување на Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.44/14)
35. Законот за минерални сировини, (Службен весник бр. 136/12, 25/13, 93/13,44/14,160/14, 195/15,192/15,39/16,53/16,120/16,189/16), Чл.55,ст.2,ал.4

- [http://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20mineralni%20surovini%20-%20Precisten%20tekst%20\(Rabotna%20verzija\).pdf](http://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20mineralni%20surovini%20-%20Precisten%20tekst%20(Rabotna%20verzija).pdf) [пристапено на 13.06.2019 год.]
36. Законот за облигациони односи („Службен весник на РСМ“ бр. 18 од 03/2001, 09/2001, 25/2001, 17/2002, 01/2003, 07/2008, 06/2009, 12/2009, <http://pravo.org.mk/documentDetail.php?id=33> [пристапено на 29.05.2019 год.]
  37. Законот за парничната постапка (Службен весник на РМ, бр. 7 од 20.01.2011 година), <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-parnichnata-postapka-20-01-2011-prechisten-tekst.pdf> [пристапено на 09.09.2019 год.]
  38. Ј.Мајр/ртр/афп, Што донесува договорот за климата од Париз? објавено во DW на 13.12.2015, <https://p.dw.com/p/1HMg4> [пристапено на 22.04.2019 год.]
  39. Конвенција за граѓанска одговорност за штета како резултат на активности опасни за животната средина, Детали за договорот бр.150, Советот на Европа, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/150> [пристапено на 22.04.2019 год.]
  40. Конвенција за заштита на човековите права и основните слободи Рим, 4 ноември 1950 година член 14, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]
  41. Конвенција за меѓународен пристап до правдата 1, <https://assets.hcch.net/docs/a311a685-d6e7-41d4-8210-7c2b8c30429e.pdf> [пристапено на 05.06.2019 година]
  42. Конфигурација на Советот за животна средина (ENVI), <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/configurations/env/> [пристапено на 17.06.2019 год.]
  43. Маргарита М. Матлиевска, Одржлив развој нова глобална парадигма, Скопје 2011, Функциите на Комисијата се поставени во резолуцијата на Генералното собрание бр. А/RES/47/191 од 22 декември 1992, стр.33, <https://www.academia.edu/2925222/> [пристапено на 04.06.2019 год.]
  44. Меѓународен пакт за граѓански и политички права, ООН, 1976, достапно на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> [пристапено на 18 април 2017 год.]
  45. Министерство за Надворешни Работи на РСМ, http://mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=124&Itemid=403&lang=mk
  46. Национален извештај за имплементација на Архуската Конвенција, 2017 година, Случаи: Us1149 / 97, Us-89/01 https://apps.unesc.org/ehlmp/pp/NIR/listnr.asp?YearID=2017&wf_Countries=MK&wf_Q=QA&Quer_ID=&LngIDg=EN&YearIDg=2017 [пристапено на 08.05.2019 год.]
  47. Одржливиот развој и заштита на животната средина низ документите на Обединетите нации, издавач Македонски зелен центар, 2008 година, стр. 4, <https://civil.org.mk/wp-content/uploads/2013/05/djeklarazia.pdf> [пристапено на 16.6.2019 год.]
  48. Опис на Европската Унија - Како работи Европската Унија, издавач Европска Комисија, 2012 година, European Commission official web side, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, European Commission - Enlargement - Europe agreement, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/europe-agreement_en [пристапено на 14.05.2019 год.]
  49. Општ коментар бр. 36 (2018) за член 6 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, за правото на живот, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf [пристапено на 05.06.2019 год.]

50. Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), <https://www.oecd.org/gov/access-to-justice.htm> , [пристапено на 26.05.2019 год.]
51. Отатио Квирико и Муулд Бумургар, Климатски промени и човекови права: перспектива за меѓународно и компаративно право, стр. 303
52. Париски климатски договор, на сила од 4ти ноември 2016, https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english_.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]
53. Право на чиста животна средина обврска на секој граѓанин и компанија, издавач Центар за правни истражувања и анализи – ЦПИА, декември 2014, стр.3, <https://cpia.mk/> [пристапено на 12.06.2019 год.]
54. Препорака 1614 (2003), парламентарно собрание на советот на Европа, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en> [пристапено на 22.04.2019 год.]
55. Препораката 1885 (2009), парламентарно собрание на советот на Европа, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetailsEN.asp?fileid=24830&lang=EN&search=cmNvbW1lbmRhdGlvb1AxODg1> [пристапено на 11.04.2019 год.]
56. Прирачник за европското право во врска со пристапот до правдата, Агенција на Европската унија за фундаментални права и Совет на Европа, 2016 година https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_ENG.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]
57. Пристап до правда во однос на животната средина: стоене, трошоци и расположиви лекови во врска со Конвенцијата за пристап до информации, учество на јавноста водонесувањето одлуки и пристап до правда во животната средина југо-источна Европа, автор Ксаба Кис http://www.unesco.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/AnalyticalStudies/SEE_Access2Justice_Study_Final_logos.pdf [пристапено на 08.05.2019 год.]
58. Протокол број 12 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи Рим, 4 ноември 2000 година, член 1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 14.05.2019 год.]
59. Протокол кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи Париз, 20 март 1952 година, член1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 06.05.2019 год.]
60. Резолуцијата 2152 (2017), 27ми јануари 2017 година, Парламентарно Собрание на Советот на Европа <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=23489&lang=en> [пристапено на 09.05.2019 год.]
61. Репортерот при ОН за човекови права и животна средина <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx> [превземено на 10.04.2019 год.]
62. Снежана Мишиќ, Водич за спроведување на Архуската конвенција, Економската комисија на Обединетите нации за Европа 2000, стр.149, <http://documents.rec.org/publications/PPTtoolkitMAC.pdf> [пристапено на 07.06.2019 год.]
63. Совет на Европа, <https://www.coe.int/mk/web/skopje/the-council-of-europe> [пристапено на 08.04.2019 год.]
64. Уредба за учество на јавноста во текот на изработката на прописи и други акти, како и планови и програми од областа на животната средина (Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011
65. Хашката конференција за меѓународно приватно право и за интегралниот текст на Конвенцијата на <https://www.hcch.net/> [пристапено на 12.06.2019 год.]
66. Хендрик Шукенс, Пристап до правда во случаи на животна средина по пресудите на Судот на правдата, 13ти јануари 2015 година.

